

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Ситнік Анна Сергіївна

**ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У ПРОЦЕСІ
ТЕАТРАЛІЗОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка. Логопедія)

Галузь знань: 01 Освіта / Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ О. В. Колишкін,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ А. С. Ситнік
« ____ » _____ 20__ року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	8
1.1. Сучасні підходи до формування естетичної культури у дітей молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі.....	8
1.2. Психолого-педагогічні особливості засвоєння естетичних норм учнями з інтелектуальними порушеннями.....	14
1.3. Виховні можливості театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями.....	20
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У ПРОЦЕСІ ТЕАТРАЛІЗОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	28
2.1. Дослідження процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у позаурочній діяльності.....	28
2.2. Використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.....	38
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕАТРАЛІЗОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	51
3.1. Зміст і методи процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності.....	51
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	60
Висновки до розділу 3.....	67
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розбудови української незалежної держави національне виховання спрямоване на формування в дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв тощо. Головна мета цього процесу – набуття учнями соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення культури міжнаціональних взаємин; формування незалежно від національності особистісних рис громадян, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

На основі активізації та корекції розумової діяльності учнів спеціальних закладів освіти можна підвищити якість засвоєння ними соціальних норм і оцінок, що позитивно відобразиться на суспільно-значущій поведінці. Проблема засвоєння цінностей, формування ціннісних орієнтацій як регуляторів життєвої поведінки вимагає посиленої роботи з дітьми відповідного віку.

Проблема виховання естетичної культури у дітей різного віку є пріоритетною у роботах В. Білоусової, К. Журби, В. Киричок, К. Чорної, котрі доводять, що гуманістичні цінності визначають зміст сучасного виховання етичної культури, які мають відігравати випереджальну роль у розбудові Української держави. У працях зарубіжних педагогів Д. Фоутс, К. Страйк відображені закономірності виховання естетичної культури у дітей через формування моральних і естетичних потреб та інтересів.

Використання національних надбань вимагає активних пошуків нових засобів, форм та методів їх впровадження в освітній процес освітніх закладів. Формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями – складний процес, основою якого є прищеплення дітям гуманістичних якостей і цінностей, системи світоглядних координат, вищих цілей і відповідних до них поведінкових і етикетних норм, спрямованих на самореалізацію сутнісних сил і здібностей дитини.

Проведений аналіз літературних джерел засвідчує, що проблема формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку засобами театралізованої діяльності ще не набула належного висвітлення у сучасній психолого-педагогічній теорії і практиці. Шкільні виховні заходи відзначаються побутово-розважальним спрямуванням, не знаходячи у дітей внутрішнього емоційного схвалення та діяльнісного сприйняття на особистісному рівні. Варто наголосити на тому, що означена проблема залишається складною, мало розробленою і в практиці роботи педагогічних колективів реалізується недостатньо. Актуальність виділеної проблеми й позначені невідповідності дозволили сформулювати тему дослідження: «Формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності».

Зв'язок роботи з науковими темами. Дослідження виконано в межах наукової теми кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка: «Корекційно-реабілітаційна діяльність в сучасному освітньому просторі» (державний реєстраційний номер 0121 U 09109).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність змісту й методів формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності в умовах закладу спеціальної освіти.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити теоретичні аспекти процесу формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями в ході аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури.

2. Проаналізувати психолого-педагогічні особливості засвоєння естетичних норм учнями з інтелектуальними порушеннями.

3. Дослідити стан розвитку процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у позаурочній діяльності.

4. Обґрунтувати процес використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

5. Розробити зміст і методи процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності в умовах закладу спеціальної освіти.

Об'єкт дослідження – формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – зміст і методи виховання основ естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку у процесі театралізованої діяльності.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Обґрунтовано й експериментально перевірено ефективність змісту й методів формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями; проаналізовано психолого-педагогічні особливості засвоєння естетичних норм учнями з інтелектуальними порушеннями; визначено стан розвитку процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у позаурочній діяльності; визначено зміст та форми взаємодії спеціальних закладів освіти і сім'ї у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями засобами самодіяльної театралізованої творчості в умовах закладу спеціальної освіти.

Уточнено сутність поняття «основи естетичної культури» стосовно молодших школярів. Подальшого розвитку набули положення про використання в освітньому процесі спеціального закладу освіти основних положень особистісно орієнтованого підходу в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблено та апробовано засоби театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в позаурочний час, який реалізовано в ході комплексу спеціальних позаурочних

корекційно-розвивальних занять-заходів в умовах спеціального закладу освіти. Запровадження засобів театралізованої діяльності в процесі формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями сприяє підвищенню рівня соціальної активності дітей означеної нозології в позаурочний час, покращенню процесу їхньої соціальної адаптації та інтеграції в суспільство. Основні результати дослідження можуть бути використані для вчителів і вихователів спеціальних та інклюзивних закладів освіти, батьків, студентів-дефектологів ЗВО під час викладання відповідних дисциплін, при розробці навчально-виховних програм для дітей означеної нозології. Результати дослідження впроваджено в освітній процес Сумського ЗЗСО спеціальної школи Сумської міської ради (акт від 25 травня 2021 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися під час проведення «Круглого столу» з проблем психолого-педагогічної і соціальної реабілітації, соціально-трудової адаптації та інтеграції дітей з обмеженими можливостями здоров'я в рамках проблемної групи за темою «Формування безперешкодного середовища для життєдіяльності дітей з обмеженими можливостями здоров'я»; під час участі у VI Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2020 р., м. Суми); під час участі у VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень, 2021 р., м. Суми); під час участі у VII Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2021 р., м. Суми).

Публікації. Зміст наукової роботи висвітлено у 2 наукових статтях: «Теоретичні аспекти процесу формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями», яка була опублікована у збірнику наукових праць VIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень,

2021 р., м. Суми); «Використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями», яка була опублікована у збірнику наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (24 листопад 2021 р., м. Суми) .

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів і загальних висновків, списку використаних джерел (82 найменування) та 7 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає – 98 сторінок, з них – 72 сторінки основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1. Сучасні підходи до формування естетичної культури у дітей молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі

В суспільстві постійно здійснюється розвиток і зміна явищ матеріальної і духовної культури у взаємодії їх змісту та форми. Людина відображає реальну дійсність у єдності і протилежності не тільки раціонально, за допомогою узагальнень і понять, а й емоційно, шляхом створення художніх образів. Їх естетичне ставлення характеризується категоріями прекрасного, піднесеного, трагічного, комічного, потворного. Естетика як наука вивчає суть і закономірності розвитку естетичних явищ в природі, суспільстві і людській діяльності.

Культура включає в себе не тільки предметні результати діяльності людей (машини, технічні споруди, результати пізнання, твори мистецтва, норми права й моралі), а й суб'єктивні людські сили і здібності, що реалізуються у діяльності (світогляд, знання й уміння, виробничі й професійні навички, рівень інтелектуального, естетичного і морального розвитку, способи і форми взаємного спілкування людей в колективі і суспільстві).

Культуру зазвичай поділяють на матеріальну і духовну відповідно до двох основних видів виробництва – матеріального і духовного. Найбільше цікавить духовна культура людини, а точніше – естетична культура, що є предметом дослідження естетики. Являючись філософською наукою, естетика вивчає два взаємопов'язані кола явищ: сферу естетичного, як специфічне виявлення ціннісного ставлення людини до світу і сферу художньої діяльності людей [20].

Естетика – наука про національно, класово, історично зумовлену суть загальнолюдських цінностей, їх створення, сприйняття, оцінку і опанування.

Основні питання естетики – природа естетичного і його різноманітність у реальності і мистецтві, принципи естетичного ставлення людини до світу, суть і закономірності мистецтва [24; 32].

Тільки людина з високим рівнем естетичної культури пізнає світ за найбільш загальними принципами опанування світу за законами краси. Якщо розглядати естетичну культуру як частину культури суспільства, то слід зазначити, що вона характеризує стан суспільства з точки зору його здатності забезпечувати розвиток мистецтва й естетичних відносин. Естетична культура – системне утворення, що має складну структуру.

Естетична культура особистості є не лише результатом виховання, а, в першу чергу, свідомим моральним вибором самої особистості. В естетичній культурі індивіда моральні та етичні цінності узгоджуються з його діяльністю і поведінкою. Важливу роль відіграють етичні знання індивіда, які забезпечують засвоєння, інтеграцію, трансляцію і створення нових моральних і етичних цінностей. На основі естетичних знань їх особистісного переживання формуються гуманістичні якості, що визначають ставлення індивіда до життя.

Фундаментом етичної культури молодших школярів є етичні цінності, відображені в основних етичних категоріях, в яких розкриваються уявлення людства чи окремого народу про добро і зло, совість і справедливість, відповідальність і обов'язок, честь і гідність, за допомогою яких формується ставлення до життя, оцінюються життєві явища, вчинки, діяльність і спілкування особистості.

Структура естетичної культури учнів початкових класів є динамічною цілісною системою, компоненти якої органічно взаємопов'язані між собою. Визначення структурних компонентів дає підстави для розробки змісту й основних напрямів виховання учнів означеної нозології, які ґрунтуються на наступних критеріях [24; 43]:

– когнітивний критерій, показниками якого є знання і уявлення молодших школярів про добро і зло, справедливість, честь, гідність, совість, обов'язок, відповідальність, усвідомлення необхідності дотримуватись принципів добра у

власному житті, відповідального ставлення до своїх обов'язків, усвідомлення можливих наслідків своїх вчинків;

– емоційно-ціннісний критерій, показниками якого є емоційно-позитивне ставлення до базових етичних цінностей, уміння аналізувати і оцінювати життєві явища і події з точки зору гуманістичної етики і етичної культури, потреба керуватися ними у житті, бажання діяти відповідним чином, налаштованість на дотримання етичної культури по відношенню до себе, інших, природи, Батьківщини;

– діяльнісний критерій, який включає готовність послуговуватися морально-етичними знаннями та цінностями у власній поведінці, уміння мобілізувати знання і досвід для вирішення етичних проблем у конкретних обставинах, здатність протидіяти злу і насильству, передбачати наслідки власних дій і нести за них відповідальність, покладати на себе обов'язок, контролювати і регулювати свою поведінку, діяти морально за власною спонукою, а не за підказками чи вказівками дорослих.

Ефективність виховної роботи, спрямованої на усвідомлення та дотримання моральних норм, потребує чіткого визначення мети цієї роботи, оцінки проміжних та кінцевих результатів морального розвитку кожного вихованця. Щоб сформувати морально-етичні цінності у молодших школярів, необхідно вивчити своєрідність розвитку їх поведінки, їх ставлення до оточення, до подій навколишнього життя. У розумово відсталих дітей вчинки бувають імпульсивними, необдуманими або ж диктуються безпосереднім бажанням отримати для себе той чи інший предмет, не рахуючись з іншими.

Виховання дитини з інтелектуальними порушеннями базується на тому, що водночас із дефектом виникають і компенсаторні можливості для подолання його наслідків. Ці можливості мають використовуватися як рушійна сила. Тому не треба пом'якшувати труднощі, спричинені вадою, а спрямувати зусилля на її компенсацію. Ослаблені функції, їх недостатність компенсується за рахунок залучення дітей до доступних їм видів практичної діяльності, а соціальна ізольованість – шляхом розширення сфери спілкування [6; 48; 55].

Робота з формування морально-етичних норм в учнів має супроводжуватися усвідомленням мотивів власної поведінки, а також правил і вимог до неї, дотриманням їх у різних (переважно спрощених, конкретних) видах діяльності. За цих умов формування моральної вихованості виявлятиметься як в реальних діях вихованців, вчинках, так і у формуванні свідомості, розумінні значення колективних взаємин, стосунків.

Аналіз наукової літератури дає можливість стверджувати, що формування естетичної культури у дітей молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі доцільно здійснювати на основі базових (ключових) цінностей, тому що їх система загалом і кожний структурний компонент зокрема становлять одне ціле, в якому об'єднуючою основою є духовність [4; 25]. Науковці вказують на важливість залучення школярів до духовно-моральних проблем саме в сучасний складний період суспільного розвитку. Тому що «розвиток у дітей філософського бачення проблем життя, свого місця в ньому особливо активізується на зламі епох, у кризові періоди розвитку суспільства, коли ломляться стереотипи, усталені погляди на життя» [2; 33]. Це вимагає виявлення ступеня реального впливу базових цінностей на учнів, визначення змісту формування їхніх ціннісних орієнтацій (розкриття тих аспектів базових цінностей, які мають бути предметом особливої уваги, виходячи з необхідності повноцінної соціалізації учнів, духовно-моральних потреб суспільства та зважаючи на досягнутий рівень соціально-психічного розвитку дітей).

Особливе місце в процесі формування естетичної культури в учнів початкових класів в умовах освітнього закладу посідає формування національної свідомості та самосвідомості, почуття патріотизму. З метою реалізації цього завдання використовуються наступні форми організації: свята і ранки («Моя родина», «Свято нашого роду», «Мої земляки», «Сторінками народного календаря», «Свято українського костюму», «Без верби і калини нема України»); бесіди («Знання свого родоводу», «Київ – столиця України», «Шануй батька й матір», «Імена й символи українського козацтва», «Ремесла мого краю»); тематичні екскурсії, ігри-подорожі (знайомство з населеним

пунктом, знайомство з фольклором, «Історичні та архітектурні пам'ятки», «Стародавні українські міста»); конкурси, вікторини (на знання історії рідного краю, усної народної творчості, «Чи знаєш ти своє село», «Зелені друзі мого краю», «Сплетемо український віночок», «Любимо Україну, знаємо пісню її солов'їну»); виставки-експозиції («Мій край, моя земля», «Козацька символіка»); театралізовані вистави («Українські вечорниці») [29; 58].

Використання народних традицій в процесі формування естетичної культури в учнів початкових класів повинно здійснюватися у таких взаємопов'язаних напрямках: активізація виховного потенціалу навчальних предметів; розробка і впровадження ефективного змісту, форм і методів виховання основ естетичної культури учнів початкових класів в освітньому процесі; підготовка вчителів початкової ланки школи до виховання у молодших школярів основ естетичної культури; залучення батьків та представників інших соціальних інститутів як суб'єктів виховного процесу до виховання основ естетичної культури у дітей молодшого шкільного віку [24; 46; 81].

В процесі розкриття особливостей використання народних традицій для формування естетичної культури у молодших школярів виявлено, що за допомогою прислів'їв та приказок здійснюється формування патріотизму, вони відбивають такі моральні норми, як честь, гідність, обов'язок, щирість, добро. На основі народних казок формуються: ввічливість, конкретність у стосунках з людьми, працелюбність, любов до рідної землі, розуміння понять «добро» і «зло». Застосування українських народних пісень в освітній роботі призводить до формування у дитини любові до рідної землі, батьків і праці, інтересу до культурної спадщини українського народу. За допомогою українського народного мистецтва (ткацтва, вишивання) формується зосередженість, уважність, повага і любов до традицій свого народу [3; 10; 25].

Значення народних свят і обрядів для формування естетичної культури у молодших школярів полягає в тому, що вони дають можливість для виявлення почуттів і думок дитини, пробуджують емоційні почуття і переживання, стимулюють настрій. Саме тому використання народних

традицій є основою формування морально-етичних цінностей учнів початкових класів.

Результативність формування естетичної культури залежить насамперед від того, наскільки багатоманітним буде розкриття перед дітьми об'єктів культури і від наявності в «полі аксіологічного тяжіння» школярів широкого і сильного енергетичного потенціалу, що дасть можливість йому втягувати в свій емоційно-ціннісний простір все більш різноманітні життєво-реальні і художні об'єкти [43; 56]. Таке поле здатне створити лише мистецтво. Тому надзвичайно актуальними стосовно формування ціннісних орієнтацій учнів є слова авторів посібника «Краса педагогічної дії» І. Зязюна і Г. Сагач : «Освіта через одухотворене мистецтво – такий шлях до Храму обирають освітяни України, які конфронтаційну парадигму боротьби матеріального з ідеальним прагнуть замінити на союз науки й мистецтва, науки й релігії з метою уникнення морального паралічу, духовної деградації, інтелектуального спустошення України у цей нелегкий час соціально-економічної, духовної трансформації» [33].

Особлива роль належить театральному мистецтву, яке, як синтетичне уособлення декількох видів мистецтва, через ігрову дію, спираючись на почуття людини, її переживання, підводить до глибинних психологічних зрушень, очищення, мотивованих ідеалів, життєвих цілей [12; 49; 51].

Ефективність формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями значною мірою визначається обсягом дії на підлітків тих об'єктів культури, яким властивий дієвий вплив на емоційно-почуттєву сферу дітей. У цьому контексті найвагомим виховним потенціалом володіє мистецтво, насамперед театральне. Це і зумовлює активне використання театральної діяльності підлітків означеної нозології у формуванні ціннісних орієнтацій, що передбачає з'ясування виховних можливостей дитячого театру та аналіз досвіду використання виховного потенціалу українського театру.

Таким чином, сучасні підходи до формування естетичної культури у молодших школярів передбачають використання народних традицій, які виступають засобом формування морально-етичних цінностей дітей молодшого шкільного віку, є потужним підґрунтям формування у них естетичних поглядів, переконань і світогляду, навичок і звичок моральної поведінки, моральних почуттів, морально-вольових рис характеру та єдності між свідомістю та поведінкою.

1.2. Психолого-педагогічні особливості засвоєння естетичних норм учнями з інтелектуальними порушеннями

У багатьох дослідженнях в галузі спеціальної освіти підкреслюється, що розвиток особистості дітей з нормою інтелекту та з інтелектуальними порушеннями відбувається на основі спільних закономірностей. Дитина з інтелектуальними порушеннями має достатні можливості для того, щоб у подальшому дотримуватися норм і правил соціальної поведінки [18; 63; 80]. Але в роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями соціально-нормативна поведінка має не тільки складатись в процесі спонтанного присвоєння життєвого досвіду, але і формуватись в умовах спеціально спрямованої корекційної роботи. При цьому дуже важливо враховувати психологічні особливості даної дитини.

Норми є моральними цінностями, що мають об'єктивний суспільний характер. Засвоєння та прийняття естетичних цінностей – це двосторонній процес, який охоплює діяльність суб'єкта та об'єкта виховання і в якому активну участь бере сама особистість. Виховна роль моральних норм полягає в тому, що вони не лише містять зразок поведінки, а й виступають як внутрішній регулятор поведінки особистості. Складовими морально-етичної поведінки є моральні знання, мотивація та поведінкова дія (вчинок) [28; 54].

Процес засвоєння естетичних норм є складнішим, коли об'єктом виступає особа з інтелектуальними порушеннями. Процес формування морально-етичних цінностей учнів означеної нозології містить широке коло питань, який

передбачає не тільки формування моральної свідомості, моральних почуттів, а й навичок, звичок поведінки.

На шляху вирішення цього завдання виникає багато труднощів, зумовлених особливостями дітей з інтелектуальними порушеннями. Своєрідність формування морально-етичних цінностей в спеціальній школі визначається особливостями розвитку даної дитини, а саме: особливостями пізнавальної діяльності; особливостями емоційно-вольової сфери; особливостями формування характеру [19; 34].

Сприймаючи факти дійсності, учні з інтелектуальними порушеннями недостатньо їх усвідомлюють, не розуміють відносин між людиною і явищами суспільного життя. У взаєминах людей, в спостережуваних явищах дана дитина не вміє розкрити причинно-наслідкову залежність [30; 53; 71]. Результатом цього є нерозуміння широких соціальних зв'язків і відносин.

Дитина з інтелектуальними порушеннями не володіє достатнім запасом моральних уявлень і понять для аналізу норм і правил поведінки. Вона не може порівняти свою поведінку з поведінкою оточуючих, ясно собі уявити наслідки того чи іншого вчинку, дати правильну оцінку моральним спонуканням. Все це нерідко призводить до порушення норм поведінки, до аморальних вчинків.

Однак у процесі навчання, у зв'язку з розвитком мислення, мовлення, інтересів і пізнавальних здібностей, дитина з інтелектуальними порушеннями морально розвивається. Чим більшим колом знань вона опановує, тим більш правильно орієнтується в житті, розуміє її зв'язки і відносини. До кінця навчання в спеціальній школі дитина, як правило, усвідомлює своє місце в житті, засвоює основні норми поведінки в колективі [18; 40; 72].

Патологічні особливості емоційно-вольової сфери учня з інтелектуальними порушеннями можуть бути наслідком неправильного ставлення до нього батьків, дорослих. У цьому випадку олігофренопедагог повинен конкретно знати, де і ким був допущений прорахунок у вихованні, намітити перспективу педагогічного впливу на дитину.

Труднощі у засвоєнні етичних норм виникають і тоді, коли за зовнішніми вчинками (і поганими, і гарними) оточуючі не бачать мотивів поведінки дитини. Іноді дитина з інтелектуальними порушеннями виховується зовні правильно, але в основі її поведінки лежить тільки мотив підпорядкування. І навпаки, неправильний вчинок відбувається не завжди з поганих мотивів. В основі цих вчинків може лежати нерозуміння ситуації і відносин, нестриманість, що є наслідком підвищеної збудливості нервової системи, або інші причини, в яких учитель зобов'язаний розібратися [17; 30].

Велике значення для подолання труднощів формування естетичних цінностей, пов'язаних з відхиленнями емоційно-вольової сфери, має залучення дітей до колективної суспільно-корисної і продуктивної праці. У спеціальній школі формування характеру учня вимагає створення максимально сприятливих для цього умов. Зв'язок школи з життям, організація різноманітних видів діяльності дуже важливі для формування характеру дитини з інтелектуальними порушеннями.

У цих умовах дитина отримує багаті враження про громадську діяльність, бере активну участь у вирішенні завдань, що стоять перед колективом, і у неї формується характер людини, що живе інтересами суспільства. При зміні зовнішніх умов, відносин з середовищем утворюється система тимчасових зв'язків, що з одного боку, постійно ускладнюється, а з іншого – перетворюється, коригується новими життєво важливими діями [82].

У дитини з інтелектуальними порушеннями зміна динамічного стереотипу утруднена, так як тимчасові нервові зв'язки малорухомі. Цим пояснюються труднощі, пов'язані з подоланням стереотипної поведінки даної дитини, яка часто неадекватна обставинам. Вона не здатна без допомоги подолати негативний вплив середовища, а часто замість цього пристосовується до нього. Тому формуванню характеру учня спеціальної школи треба приділити велику увагу, використовуючи шкільне навчання, засоби морального виховання, роботу дитини в шкільних громадських організаціях та ін.

Таким чином, при засвоєнні етичних норм у дитини з інтелектуальними порушеннями зустрічаються труднощі, пов'язані з якісною своєрідністю її особистості. Певною мірою ці труднощі можуть бути подолані. Одночасно з усуненням того чи іншого відхилення необхідно формувати позитивні моральні якості і позитивний моральний досвід дитини.

Дитина оволодіває вмінням поводитися згідно з прийнятими в нашому суспільстві моральними принципами. Ідеальним результатом сформованості в дитини з інтелектуальними порушеннями морально-етичних цінностей є те, коли збігаються рівні розвитку моральної свідомості й моральної поведінки, коли вчинки, поведінка учнів знаходяться в повній гармонії з їх світоглядом, поглядами, свідомістю, переконаннями [55; 68; 78].

У дитини з інтелектуальними порушеннями необхідно формувати навички суспільної поведінки навіть у тих випадках, коли вона не в змозі зрозуміти глибину суспільного змісту. Хоча механізм такої поведінки пов'язаний з копіюванням, наслідуванням, має наліт автоматизму. Вона здатна засвоїти і дотримуватися моральних норм, проте формування особистості дитини, виховання у неї правильного ставлення до оточення, певної моральної позиції – складний педагогічний процес.

Засвоєння естетичних норм здійснюється шляхом виховання та лише за умови залучення учнів до різноманітної практичної діяльності (навчально-пізнавальної, громадянської, суспільно-корисної, трудової та ін.), яка сприяє формуванню у них позитивних моральних стосунків та особистісних рис і якостей.

Виховання правильної морально-етичної поведінки передбачає: формування вміння думати про інших, рахуватися з їхніми потребами та бажаннями, вмінням співпереживати. У дітей з інтелектуальними порушеннями виникають труднощі у розумінні та усвідомленні того, що відбувається навколо них; вони не вміють співчувати, не помічають проблем інших, не намагаються допомогти їм. Тому дуже важливо виховувати у таких дітей емпатію – соціальне моральне співпереживання, співчуття до інших, а головне – навчити

допомагати іншим. Недорозвиток чи порушення розвитку пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери у даних дітей не слід розглядати як незмінні [48; 69].

З віком внаслідок зміни фізіологічних і соціальних умов життя, а також під впливом спеціально організованого навчання і виховання у дітей з інтелектуальними порушеннями (хоча й повільно та нерівномірно) все ж відбуваються позитивні зміни, що стосуються засвоєння моральних норм [74]. Складність у формуванні морально-етичних цінностей дитини з інтелектуальними порушеннями полягає в тому, що, окрім недорозвитку чи порушення розвитку пізнавальних можливостей, їй притаманні порушення особистісних рис та емоційно-вольової сфери (інтересів, потреб, мотивів, емоцій, волі, характеру, почуттів, переживань).

Своєрідно у цієї категорії учнів відбувається формування стійких психічних процесів, які визначають дії, вчинки, поведінку в цілому. Такі риси характеру, як чесність, правдивість, дисциплінованість, активність, чуйність, працьовитість, старанність та інші, дозрівають у дітей з інтелектуальними порушеннями повільно. Характерними для більшості з них є відсутність потреби у спілкуванні, у налагодженні стосунків з іншими людьми. Прагнення самовираження часто набуває форми неадекватних вимог, особливого ставлення й уваги до себе [73].

У структурі довільної поведінки учнів недостатньо представлені зусилля, спрямовані на подолання труднощів навчальної, трудової, самообслуговуючої діяльності. За найменших ускладнень діти шукають обхідних шляхів. Слабкість вольових зусиль спричиняє доступність учнів зовнішнім впливам. Наявність у дітей з інтелектуальними порушеннями таких особливостей психічного розвитку та порушень у сфері емоційно-афективних проявів не звільняє від розв'язання виховних завдань і, зокрема, виховання морально-етичних норм.

Не завжди в освітньому процесі автоматично формуються такі риси особистості, як дисциплінованість, працьовитість, чуйність, ввічливість, повага до людей. Цьому передуює копітка, тривала виховна робота, яка не обмежується

рамками «вихователь – учень» і стінами школи, її результативність визначається тим, якою мірою учень залучений до соціальних контактів із навколишнім середовищем, наскільки широке коло його спілкування з ровесниками, які його позиції в колективі, наскільки успішно він засвоює соціальний досвід, опановує предметну діяльність, звички, форми поведінки, норми моралі й етики [5].

Ефективність виховної роботи, спрямованої на усвідомлення та дотримання моральних норм, потребує чіткого визначення мети цієї роботи, оцінки проміжних та кінцевих результатів морального розвитку кожного вихованця. Щоб сформувати морально-етичні цінності дитини з інтелектуальними порушеннями, необхідно вивчити своєрідність розвитку її поведінки, її ставлення до оточення, до подій навколишнього життя. У дітей з інтелектуальними порушеннями вчинки бувають імпульсивними, необдуманими або ж диктуються безпосереднім бажанням отримати для себе той чи інший предмет, не рахуючись з іншими.

Показником дієвості тієї чи іншої моральної норми є збіг моральної свідомості (знань, уявлень про необхідне і бажане) і моральної поведінки (реалізації знань на практиці) [21; 50].

Виховання дитини з інтелектуальними порушеннями базується на тому, що водночас із дефектом виникають і компенсаторні можливості для подолання його наслідків. Ці можливості мають використовуватися як рушійна сила. Тому не треба пом'якшувати труднощі, спричинені вадою, а спрямувати зусилля на її компенсацію.

Ослаблені функції, їх недостатність компенсується за рахунок залучення дітей до доступних їм видів практичної діяльності, а соціальна ізоляваність – шляхом розширення сфери спілкування, посилення соціально-трудоваих колективних стосунків.

Робота із засвоєння естетичних норм в учнів має супроводжуватися усвідомленням мотивів власної поведінки, а також правил і вимог до неї, дотриманням їх у різних (переважно спрощених, конкретних) видах діяльності.

За цих умов формування моральної вихованості виявлятиметься як в реальних діях вихованців, вчинках, так і у формуванні свідомості, розумінні значення колективної праці, колективних взаємин, стосунків.

Особливе місце в процесі засвоєння естетичних норм посідає формування національної свідомості та самосвідомості, почуття патріотизму в учнів з інтелектуальними порушеннями. Корекційна спрямованість формування морально-етичних цінностей учнів з інтелектуальними порушеннями полягає у подоланні розриву в розвитку свідомості та поведінки, характеру і почуттів. Особлива увага звертається на подолання розходження між словом і ділом, намірами, бажаннями і реальними вчинками, розумом і емоційними проявами. Ці завдання можна розв'язати на основі комплексного підходу до всіх сторін особистості дитини.

Таким чином, проаналізовано психолого-педагогічні особливості засвоєння естетичних норм учнями з інтелектуальними порушеннями, основними з яких є: недостатній взаємозв'язок свідомості та поведінки, характеру і почуттів, розходження між словом і ділом, намірами, бажаннями і реальними вчинками, розумом і емоційними проявами. На теоретичному рівні доведено, що процес засвоєння естетичних норм учнів з інтелектуальними порушеннями буде дієвим лише тоді, коли він комплексно впливатиме на формування знань, переконань, світогляду; формування навичок моральної поведінки; формування позитивних рис характеру і волі; формування моральних почуттів.

1.3. Виховні можливості театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями

Можливості мистецтва як ефективного засобу прилучення особистості до загальнолюдських і національних цінностей зумовлюють такі його особливості: надзвичайно інтенсивна дія на емоційно-почуттєву сферу особистості, здатність до розширення її ціннісних знань у формі художніх образів, спрямування людини до самопізнання та пізнання інших, стимулювання до творення мрій-

ідеалів, до самовдосконалення.

Визначені особливості мистецтва в аспекті його можливостей формувати ціннісні орієнтації особистості характеризують і одне із найважливіших його видів – театральне. Дослідники вказують, що, володіючи багатою образною системою, воно може розгорнути на своїх сценічних майданчиках усі цінності людського життя і духу, актуалізуючи їх як у глядача, так і у виконавців [70].

Мистецтво театралізації розраховане не стільки на реакцію глядача, скільки на активізацію потреби учнів у творчому самовираженні. Драматичні уроки є формою організації навчального процесу, в якому за допомогою елементів театральної гри школярі опановують знання з історії, літератури, музики, географії, біології, образотворчого мистецтва. Досвід театральної шкільної діяльності охоплює широкий спектр форм і методів роботи з дітьми – від різноманітних самодіяльних гуртків до участі у виставах професійного театру для дітей [9; 15; 38; 65].

Для визначення дитячої самодіяльної театральної творчості найбільш прийнятний термін «дитячий театр», що вказує на його відмінність від театру для дітей і на можливості його функціонування в різних типах освітніх закладів і в різних соціокультурних сферах. Використання самодіяльного театру в освітньому процесі передбачає розуміння його специфіки, яку визначають: ігрова природа театральної дії, синтез багатьох видів мистецтва, колективний характер театральної творчості.

Виховні можливості закладені насамперед у грі, тому важливо з'ясувати соціальну роль і психологічні механізми гри. Дослідники стверджують, що людині для того, щоб знайти себе, необхідно «програти» багато ролей [7; 23]. Через гру можна зрозуміти своє «Я», безліч власних потенцій, котрі розкриваються у відповідних умовах або залишаються нерозкритими.

Потреба особистості в грі та здатність включатися в гру характеризується особливим баченням світу і не пов'язана з віком людини. Якщо дорослий в грі «пробує», «переживає» вже не використані можливості, то дитина програє, «приміряє» ще не використані. Саме це і робить гру могутнім засобом

соціалізації дитини, залучення до норм і цінностей суспільства. При достатньо свідомому ставленні гра сприяє самооновленню, самоудосконаленню, переборенню внутрішнього конфлікту [1; 8; 76].

Визначення гри як засобу залучення до соціальних цінностей вимагає з'ясування основних психологічних механізмів формування ціннісних орієнтацій. Дослідники вказують, що початковий імпульс до розвитку духовності і корекція смислових структур психіки дитини за участю дорослого відбувається на досвідомому рівні через навіювання, емоційне зараження, наслідування. Вони первісно виконують функцію активного стимулювання духовного потенціалу людини, його виклику до самоактуалізації в умовах сприятливого соціального середовища [13; 35]. Процес формування особистості передбачає не тільки прями, безпосередні (минаючи свідомість) впливи на дитину, але і впливи опосередковані її міцніючою свідомістю, мисленням і волею. Останні спричиняють своєрідне відшарування двох пластів психічного на підсвідомо-рефлекторний і свідомо-рефлексуючий рівні.

Використання акторської гри у формуванні естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями зумовлюється тим, що в її основі лежать такі психологічні механізми, як ідентифікація та рефлексія. «Театральна енциклопедія» зазначає, що «граючи певну роль у театральній виставі, актор немовби уподібнює себе особі, від імені якої діє у виставі. Виходячи з творчої індивідуальності й світогляду, актор надає виконуваний ним ролі те чи інше тлумачення» [8; 41].

Розвиток у дітей творчого бачення допоможе їм поглиблювати свої знання, активно здійснювати творчий пошук у навколишньому житті. Розвиваючи творче бачення в акторів, їх увагу необхідно звертати не на дрібні особливості ролі, а на її загальнолюдську сутність, спрямовувати школярів не стільки на те, як зображувати дійову особу, скільки на те, що ж потрібно виразити цим персонажем. У розвиткові творчого бачення учнів слід опиратися на їхній власний досвід, знання, емоційну пам'ять, бо ж викликати в собі необхідне переживання акторові можна лише в тому випадкові, коли він його

колись переживав, спостерігав, наслідував, відтворював. Фахівці наголошують, що «емоційна пам'ять – основне зосередження, з якого актор черпає необхідні йому переживання. Саме вона слугує джерелом сценічних почуттів, які виникають не інакше, як у формі постійних пригадувань» [31; 52].

Формування творчого ставлення в акторів сприяє виробленню в них власних уявлень про життя, розвиткові почуттів, вольових якостей, виробленню самооцінки. Чужі думки, почуття, уявлення, міркування перетворюються у їхні власні. Образи народних героїв, картини героїчного минулого пробуджують в учнів бажання наслідувати їх, ділитися між собою враженнями від «зустрічі» з цими героями.

Для розвитку творчого бачення і творчого ставлення як механізмів формування ціннісних орієнтацій необхідним є створення репертуару, в основі якого – твори глибокого людино-і-суспільствознавчого змісту, що спрямовували б підлітків на серйозні роздуми про смисл людського життя.

Важливим засобом акторської гри є слово. Дослідники наголошують на тому, що в процесі формування ідеалів, переконань необхідно «повніше використати образну силу впливу мови і її спонукальну роль у поведінці особистості» [16; 77]. Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури почуттів і моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності. Діти повинні володіти основними закономірностями логіки мовлення, оскільки в творі кожне слово, кожна буква, іноді навіть розділовий знак служить для передачі суті та є знаряддям художньої виразності.

Особливої уваги потребує розвиток інтонації, яка є звуковим вираженням підтексту. Робота над виявленням і відтворенням підтексту сприяє тому, що учні глибоко проникаються в авторський задум, в них формується відповідне ставлення і емоційний відгук, а це свідчить про свідоме сприйняття твору.

Вагоме значення в діяльності дитячого театру має підготовка костюмів, декорацій, реквізиту. Включення школярів у художньо-технічну роботу сприяє розширенню їхніх знань про історичний період, відображений у п'єсі, розвиткові трудових вмінь, навичок. Ці заняття дисциплінують дітей, виховують

наполегливість, витримку, ініціативність. Створюючи костюми, декорації, реквізит, підлітки виражають своє бачення образу, його зв'язок з проблемами сучасного життя.

Одна з найдієвіших складових театральної самодіяльності – показ спектаклю. Він є не лише ілюстрацією виконавських вмінь, але й свідченням того, наскільки ідеї та образи драматичного твору вплинули на юних акторів, є їм близькими, наскільки в них сформовані вольові якості, вміння триматися перед аудиторією. Спектакль є показником рівня усвідомлення юними акторами своєї місії пропагандиста найкращих людських дум, переживань, вчинків, краси людського життя.

Важливою особливістю театального мистецтва є його колективний характер. Спектакль створюється не одним художником, як у більшості видів мистецтва, а багатьма учасниками творчого процесу. Це створює сприятливі умови використання дитячих театральних колективів у формуванні ціннісних орієнтацій школярів, бо ж, як вказують дослідники, «своєрідними механізмами, що забезпечують переведення цінностей суспільства в цінності колективу і далі – в ціннісні орієнтації особистості, виступають самодіяльність і творчість колективної життєдіяльності як адекватні способи освоєння, творення і реалізації об'єктивних цінностей» [79].

Формування емоційно-почуттєвої сфери особистості учнів з інтелектуальними порушеннями значною мірою опирається на синтетичний характер театального мистецтва, що поєднує у собі художнє слово, музику, сценічний рух, декоративне оформлення, художнє освітлення тощо. Дякуючи синтезу, посилюється вплив спектаклю, а кожний з мистецьких засобів, що входить у цей союз, набуває нових, додаткових граней виразності. Взаємодія мистецтв у театральному спектаклі певною мірою вирішує проблему комплексного використання мистецтв, що в сучасній школі залишається явищем епізодичним і в основному залежить від ініціативи вчителя [64]. Проте, як вказують дослідники, саме інтеграція мистецтв допомагає формуванню в дітей цілісного художньо-образного сприйняття світу [42]. Спектакль має виховний і

мистецький вплив лише тоді, коли окремі його елементи не просто співіснують, а взаємодіють, підпорядковуючись одному задуму та органічно виражаючи його.

Помітну роль відіграють у спектаклях хореографічні малюнки, танець. Використання у діяльності дитячого театру хореографічного компонента зумовлене органічним зв'язком з традиціями національної культури. Танець – найважливіша складова давніх обрядів, в яких він не розвага, а символічне вираження самого життя, залучення до священного ритму Космосу.

Використання дитячого театру як засобу формування естетичної культури учнів потребує визначення найбільш ефективного для цієї мети театрального жанру. Історія драми називає два основні її види – ідеальну і реалістичну. Реалістична драма втілює в художніх образах картини реального життя, користуючись для цього прийомами типізації. Позитивною стороною ідеальної драми є поетичність образів, емоційність, глибина соціально-філософської оцінки життєвих явищ, відповідність проблем потребам суспільства. Дослідники театру вказують, що в сучасний період актуалізується значення ідеальної, поетичної драми – «поетична драма, ліродраматичні, ліроепічні структури, що втілюють масштабні проблеми людського буття, смислу життя, долі людства належать до найбільших досягнень духовної культури. Їх активне включення в репертуар аматорських театрів відповідає духові часу» [26; 62].

У сучасний період активно використовується такий вид театральних дійств, як фольклорний театр, який відіграє важливу роль у залученні особистості до національних цінностей, адже ж фольклор був ідеологією народу, його мораллю, вираженням почуттів і мислення, віддзеркаленням усієї системи світобачення і світовідчуття. Фольклорний театр ґрунтується на ідеях давнього обрядового (містеріального) театру, який зараз активно впливає на функціонування різних театральних жанрів, що виражається у спрощенні театральної мови [14; 36; 47]. Зв'язок сучасного театру з містеріальним виявляється і у зверненні до міфологічних сюжетів. Це пояснюється внутрішніми потребами як театру, так і суспільства в стабільності, коли її вже не

забезпечують інші механізми. А дієвість міфу виражається в тому, що він є універсальним кодом, який повертає в культуру й суспільство певні глобальні абсолюти [27; 44].

Названі процеси в сучасному театрі свідчать про те, що в ньому відбувається поєднання професійної і народної культури. Такий підхід доцільний і в організації дитячої театральної самодіяльності. Ознайомлення учнів з театральною культурою повинне орієнтуватися на показ краси, самобутності в усіх її проявах і на «вписаність» національного в загальнолюдське, а національне – це єдність взаємозалежних художніх світів – народних і професійних традицій [39; 60; 67; 75]. Тому в роботі з учнями, що мають інтелектуальні порушення, поетичний театр повинен бути посилений фольклорним елементом, народнотеатральними традиціями, в яких виражений ідеал про справедливий суспільний лад.

Таким чином, можна зробити висновок, що виховні можливості театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями закладені: у механізмах створення художньо-театрального образу, у впливові на особистість комплексу видів мистецтва, у колективному характері театральної творчості. Розвиток творчого бачення розширює та поглиблює знання учнів з інтелектуальними порушеннями про цінності, актуалізує їхній досвід. Театральна діяльність створює умови для організації творчої колективної життєдіяльності дітей означеної нозології та зумовлює необхідність більш широкого використання театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями.

Висновки до розділу 1

В ході теоретичного аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти процесу формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями. Виявлено, що сучасні підходи до формування естетичної культури у молодших

школярів передбачають використання народних традицій, які виступають засобом формування морально-етичних цінностей дітей молодшого шкільного віку, є потужним підґрунтям формування у них естетичних поглядів, переконань і світогляду, навичок і звичок моральної поведінки, моральних почуттів, морально-вольових рис характеру та єдності між свідомістю та поведінкою.

В результаті дослідження проаналізовано психолого-педагогічні особливості засвоєння естетичних норм учнями з інтелектуальними порушеннями, основними з яких є: недостатній взаємозв'язок свідомості та поведінки, характеру і почуттів, розходження між словом і ділом, намірами, бажаннями і реальними вчинками, розумом і емоційними проявами. На теоретичному рівні доведено, що процес засвоєння естетичних норм учнів з інтелектуальними порушеннями буде дієвим лише тоді, коли він комплексно впливатиме на формування знань, переконань, світогляду; формування навичок моральної поведінки; формування позитивних рис характеру і волі; формування моральних почуттів.

Визначено виховні можливості театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями закладені у механізмах створення художньо-театрального образу, у впливові на особистість комплексу видів мистецтва, у колективному характері театральної творчості. Розвиток творчого бачення розширює та поглиблює знання учнів з інтелектуальними порушеннями про цінності, актуалізує їхній досвід. Театральна діяльність створює умови для організації творчої колективної життєдіяльності дітей означеної нозології та зумовлює необхідність більш широкого використання театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями.

Таким чином, проблему формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями доцільно вирішувати за рахунок застосування театралізованої діяльності в процесі позаурочної роботи в умовах спеціального освітнього закладу.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У ПРОЦЕСІ ТЕАТРАЛІЗОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Дослідження процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у позаурочній діяльності

Проблема соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями полягає у тому, що наявний дефект призводить до порушення зв'язків з соціумом, культурою, як джерелом розвитку, утрудненнями в самообслуговуванні, спілкуванні, навчанні, оволодінні соціальними навичками. Тому така дитина не в змозі сприйняти соціальні норми і вимоги. Освоєння соціального досвіду, включення їх в систему суспільних відносин вимагає від суспільства додаткових заходів, засобів та зусиль, адже соціалізація є фундаментальним напрямком виховання «особливої» дитини.

Програма експериментального дослідження включала розв'язання наступних завдань:

1. Розкрити зміст дослідницької роботи, спрямованої на реалізацію мети дослідження.
2. Визначити критерії, показники та рівні сформованості естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.
3. Визначити напрями використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.
4. Розробити зміст і методи процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності в умовах закладу спеціальної освіти.

В експериментальній роботі були задіяні учні молодших класів Сумського ЗЗСО спеціальної школи Сумської міської ради. У дослідженні брали участь учні 3 класу у кількості 16 осіб. Вік дітей складав від 9 до 10 років. Дослідження у порівняльному плані давало можливість ґрунтовніше виділити специфічні особливості сформованості естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Вирішення таких завдань передбачає визначення критеріїв сформованості естетичної культури в учнів означеної нозології. Вважаємо, що з'ясування стану сформованості естетичної культури даних дітей найбільш ґрунтовно і повно можна здійснювати за наступними критеріями: когнітивним, емоційно-смысловим, мотиваційно-діяльним.

Когнітивний критерій встановлює рівень пізнання та розуміння учнями цінностей, їх обсяг та глибину. Значення цього критерію полягає в тому, що без пізнання цінностей, знання предметів ціннісного світу неможливе їх осмислення та засвоєння. При цьому слід пам'ятати, що необхідно залучати учнів до таких цінностей, які «співвідносяться з соціальними і моральними площинами загальнолюдського буття» [22; 45], відповідають інтересам соціуму.

Показниками когнітивного критерію є:

- обсяг знань учнів про цінності (розуміння необхідності орієнтації на систему цінностей) та їх глибина;
- розуміння значення цінностей для окремої людини, для суспільства, людства;
- вміння виявляти ціннісні аспекти в творах мистецтва, історичних подіях, явищах сьогодення;
- вияв інтересу до проблем моралі, світогляду, суспільно-громадського життя, бажання поповнювати знання про цінності з різних джерел.

Когнітивний критерій є показником не стільки кількісної сторони знань про цінності, а насамперед вміння підлітків здійснювати активний пізнавальний пошук, аналізувати, порівнювати факти духовно-морального, суспільно-громадського життя.

Емоційно-смісловий критерій розкриває міру сприйняття учнями соціальних цінностей та осмислення їх значущості для власного життя. Цей критерій є суто оцінним, бо встановлює оцінку, яку дають цінностям учні відповідно до своїх потреб та інтересів. Оцінка цінностей має дві сторони – емоційну (чуттєве ставлення) та раціональну (осмислення) [72].

Показниками емоційно-сміслового критерію є:

- характер та ступінь емоційного сприйняття учнями цінностей (спрямованість до предмета цінностей чи від нього);
- вміння виражати ставлення до цінностей в судженнях;
- самооцінка власних потреб, можливостей;
- вільний, усвідомлений вибір пріоритетних для своєї життєдіяльності цінностей (встановлення ієрархії особистісних цінностей), наявність ідеалів;
- стійкість встановленої ієрархії цінностей;
- співвідношення орієнтації на соціальні цінності та цінності особистого життя (свободи та співпричетності).

Мотиваційно-діяльнісний критерій визначає готовність учнів до реалізації пріоритетних цінностей, ступінь вияву регулятивної та проектувальної функції ціннісних орієнтацій, розвиненість вольової сфери учнів.

Показниками мотиваційно-діялісного критерію є:

- зв'язок мотивації поведінки з вибраними пріоритетними цінностями;
- вміння проектувати способи та шляхи життєдіяльності для реалізації особистісних цінностей;
- готовність, бажання, вміння захищати обрану систему цінностей;
- вияв активності, відповідальності у поведінці з реалізації цінностей, розвиненість вольових якостей.
- творче засвоєння соціальних цінностей.

Сутність регуляції ціннісними орієнтаціями поведінки в тому, що вона непідвладна обставинам плінного життя, але це можливе при дієвості ціннісних орієнтацій, узгодженості між ціннісними орієнтаціями і лінією поведінки в цілому. У випадку ж їх неспівпадання регулятивна функція належить, головним

чином, ситуативним бажанням. Невираженість регуляції зі сторони ціннісних орієнтацій, їхня недовіра обертається в значній кількості школярів не просто ситуативною поведінкою, але виразно негативним її проявом [22; 54].

Для дослідження сформованості ціннісних орієнтацій молодших школярів з інтелектуальними порушеннями були використані такі методи, як анкетування (додаток Б), тестування (додаток В), ранжування цінностей (додаток Г), написання творів, метод незакінчених речень, бесіди з вчителями, батьками, спостереження за підлітками та ін.

Для визначення обсягу знань про цінності перед учнями ставилось завдання: «Назвіть цінності, на які необхідно орієнтуватися кожній культурній, духовно-моральній людині». Відповіді показують, що в підлітків ще дуже нечіткі уявлення про важливу для ефективної життєдіяльності особистості систему цінностей. Вони називають переважно моральні цінності або практичні (прагматичні), менше в цей перелік вводять естетичні цінності, ще менше – громадянські та світоглядні.

Аналіз анкет виявив, що розуміння учнями сутності цінностей є досить вузьким. Наприклад, цінність свободи вони пояснюють найчастіше як дії, що не залежать від інших, як можливість займатися певними справами відповідно до власних бажань. Незначна частина учнів бачить цінність свободи в реалізації власних здібностей, задатків. Цінність співпричетності учнями переважно розуміється як відповідальність перед друзями, батьками, але значно менше – перед Батьківщиною, рідним народом.

Втілення цінностей учні бачать насамперед у літературних героях, історичних особах, набагато менше – у сучасних соціально-культурних реаліях. Рідко вказують учні на цінності, що акумульовані в народній культурі, світогляді народу, його естетиці, громадському побуті.

Викликає труднощі в учнів пояснення значення цінностей у житті окремих людей, суспільства. Вміння виражати власне ставлення до цінностей розкривали міні-твори – «Свобода чи співпричетність – що для тебе найважливіше?», «Чи врятує краса світ?», «Мудрим потрібно бути в дорослому житті чи й у юному?».

Розуміння дітьми таких проблем також виявлялося під час бесід, філософських столів.

Вміння учнів проектувати своє майбутнє, реалізовувати обрані цінності показували твори – «Мій ідеал», «Яким я буду через 20 років», «Мої життєві плани», «Як ти будеш керуватися в житті найголовнішою для тебе цінністю?» та ін. Названі методи дослідження виявили, що учні більше спрямовані на прагматичні цінності, ніж на морально-соціальні.

Одним з провідних методів було спостереження за учнями – на уроках, зокрема тоді, коли розглядалися проблеми морального, громадянського, естетичного плану, у позаурочній діяльності, де більш чітко виявлявся зв'язок між вчинками дітей і визначеними ними цінностями.

Для визначення вмінь встановлювати ієрархію цінностей, оцінювати балами цінності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями було запропоновано із 33 цінностей (які є конкретизацією базових цінностей) назвати 10 найважливіших (додаток В, карта 2). Вони розташувалися в такому порядку: 1. Здоров'я. 2. Родина (батьки, брати, сестри). 3. Друзі. 4. Сім'я. 5. Свобода (можливість застосувати свої здібності). 6. Свобода (можливість діяти, незважаючи ні на кого). 7. Працьовитість. 8. Успіх. 9. Гарні речі. 10. Гроші. Останні місця зайняли такі цінності, як активне громадське життя, скромність, Батьківщина, народні свято та пісня. Така ієрархія цінностей вказує на те, що в учнів переважають цінності особистого життя, авторитет суспільних норм і принципів низький.

Спрямованість підлітків на певні заняття давала можливість виявити карта «Твої улюблені заняття» (додаток Д). Він виявив пріоритетну спрямованість підлітків на розважальні види занять. Такому видові занять, як відвідування спектаклів професійного театру, значною кількістю учнів даються оцінки – «мені байдуже», «не подобається».

Зважаючи на вагому роль провідних цінностей у життєдіяльності особистості, організували роботу учнів з картою «Вибери найважливішу для себе групу цінностей» (додаток В, карта 3). Вона виявила такі результати: група

прагматичних цінностей (гроші, успіх, задоволення, розваги) – 25,0 %, моральних цінностей – 18,8 %, інтелектуальних цінностей (пізнання явищ природного світу, пізнання суспільних процесів, пізнання психологічних особливостей людини, самопізнання) – 6,3 %, естетичних цінностей (краса природи, художня творчість, краса помешкання, одягу, краса взаємин між людьми) – 6,3 %, цінностей особистого життя (сім'я, діти, добробут, здоров'я) – 37,5 %, громадянських цінностей (активне громадське життя, захист прав і свобод особистості, народу, соціальна справедливість, патріотизм) – 12,5 %, світоглядних цінностей (віра в Бога, прагнення високого, небуденного, сприйняття Матері, Природи, Батьківщини як святості) – 12,5 %.

На основі визначених критеріїв формування ціннісних орієнтацій учнів з інтелектуальними порушеннями та їх показників, проведеної дослідницької роботи були визначені рівні сформованості ціннісних орієнтацій дітей: високий, середній, низький, дуже низький, які характеризуються такими основними ознаками:

– високий – поведінка учня є самостійною, відповідає особистісній системі цінностей, учень вміє проектувати способи своєї життєдіяльності;

– середній – учень орієнтується в загальнолюдських цінностях, але в поведінці для їх реалізації потребує спрямування дорослих;

– низький – ціннісні орієнтації не здійснюють впливу на поведінку учня, вона є ситуативною;

– дуже низький – учень виявляє байдуже або негативне ставлення до цінностей.

За результатами дослідження були визначені групи учнів з інтелектуальними порушеннями, що мають відповідний рівень сформованості естетичної культури: високий – 14,6 %, середній – 25,0 %, низький – 39,6 %, дуже низький – 20,8 %. Ці дані свідчать, що в більшості учнів означеної нозології особистісна ціннісна система або ще не склалася, або ж не виконує свою функцію як регулятора поведінки. Тому потрібна активізація педагогічних зусиль в означеному напрямку.

Для визначення впливу театральних занять на формування ціннісних орієнтацій молодших школярів з інтелектуальними порушеннями був здійснений наступний етап дослідження, в якому було конкретизовано показники критеріїв сформованості ціннісних орієнтацій учнів таким чином, щоб вони розкривали особливості формування ціннісних орієнтацій у діяльності дитячого театру. Показники критеріїв були доповнені наступними ознаками:

– когнітивний: обсяг і глибина знань про цінності, які розкриваються під час підготовки вистав та в процесі позасценічної діяльності театального колективу; розуміння значущості цих цінностей для суспільства, особистості, зокрема в наш час; вміння виявляти ціннісні аспекти в репертуарних творах, явищах культури; бажання поповнювати знання про цінності на заняттях театального колективу та з інших джерел;

– емоційно-смісловий: характер та ступінь емоційного відгуку на події, героїв вистави; визначення особистісного смислу тих цінностей, що втілені в подіях, вчинках героїв вистави, обґрунтування вибору ролі; зв'язок вибору пріоритетних цінностей зі змістом діяльності театального колективу, позитивним сприйняттям героїв вистави;

– мотиваційно-діяльнісний: мотиви участі у показі спектаклю; виконання ролі відповідно до визначеного творчого ставлення; власна творчість на основі цінностей, які розкривалися в процесі театральних занять; самостійна організація та участь у театральних дійствах поза межами освітнього закладу (дозвілля з друзями, в сім'ї); участь у громадській роботі, пов'язаній зі змістом діяльності театального колективу; характер взаємин з іншими учасниками театального колективу, розвиненість почуття дружби, взаємодопомоги.

На цьому етапі дослідження використовувалася методика виявлення рівнів сформованості естетичної культури, яка описана вище. Крім цього, проводились анкетування, бесіди, спостереження, тестування керівників театральних гуртків, членів театральних колективів, їхніх батьків, спрямованих на визначення показників формування ціннісних орієнтацій у діяльності самодіяльного дитячого театру (додаток Г).

У процесі дослідження було виявлено, що в членів театрального колективу низький рівень знань про цінності. Їхні відповіді про сутність цінностей характеризуються недостатнім об'ємом та глибиною. Не завжди діти бачать втілення певних цінностей у подіях, героях вистав. На запитання: «Які події, герої, явища, що відображені у виставах, є уособленням: зла – добра, красивого – потворного, справедливого – несправедливого, святого – буденного, свободи – залежності?» вони частіше визначають втілення цінностей краси, добра, справедливості, рідше святого, свободи.

Інтерес дітей до поглиблення ціннісних знань невисокий. У результаті виявляється слабе усвідомлення зв'язку між подіями у спектаклі і реаліями життя. Діти часто не розуміють головних ідей, думок спектаклю, тому що підготовка ролі проходить механічно, без проникнення в її суть. На запитання: «Які дійові особи сподобались найбільш?» діти називають виразно характерні, комедійні. Труднощі викликають у школярів запитання: «Які риси дійових осіб ви хотіли б виробити в себе?». Це вказує на низьку дієвість механізмів ідентифікації і рефлексії в процесі підготовки і творення сценічних образів, відсутність вміння осмислювати значущість відображених в спектаклях духовно-моральних явищ для власного життя. Тому зв'язок між вибором пріоритетних цінностей і ідеями спектаклів прослідковується незначною мірою.

Мотивом участі учнів у показі спектаклів переважно є бажання продемонструвати свої акторські здібності, характерною є відсутність усвідомлення місії актора (хоч і юного) утверджувати виступом соціально-моральні ідеї спектаклю. Вплив театральних занять на проектування майбутнього виявляється в твердженні: «Хочу бути артистом», «Хочу виступати на сцені». Незначною є власна творчість (написання віршів, сценаріїв), що здійснюється під впливом театральних занять. У процесі дослідження виявлений низький рівень самостійності дітей в організації театральних дійств. На запитання: «Чи готуєте ви самостійно невеликі сценки, театралізовані вітання для своїх товаришів, батьків, чи берете участь у театралізованих народних святах?» більшість членів театральних колективів

відповіла «Ні». Діяльність театрального гуртка мало пов'язана з громадською роботою учнів в освітніх закладах, дитячих організаціях. Хоча в більшості досліджуваних театральних колективів між їх членами склалися досить доброзичливі, приязні взаємини, однак здатність пізнавати іншого, його емоційний стан, зокрема під час гри, розвинена недостатньо.

Суттєвих відмінностей у сформованості естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями, які займаються театральною діяльністю, і тими, хто нею не займається, немає. Більш помітна різниця у кращій розвиненості емоційно-почуттєвої сфери, відчутнішій спрямованості на естетичні цінності.

Для виявлення причин недостатнього впливу театральної діяльності на формування естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями були використані бесіди з організаторами виховної роботи в школі, керівниками театральних колективів, здійснено аналіз програм, репертуарних творів дитячих театрів.

Недооцінка ролі дитячої театральної творчості в освітніх закладах, в тому числі і спеціальних, визначається насамперед недостатньою увагою до неї українського суспільства, як і до естетичного виховання взагалі [33]. Це виявляється, зокрема, у скороченні кількості театральних гуртків в освітніх закладах, особливо в останні роки. Постійні театральні колективи працюють переважно в позашкільних закладах. У загальноосвітніх школах, в тому числі і в спеціальних, постійних театральних колективів дуже мало.

Організація театральної діяльності школярів не утвердилася в освітніх закладах як важлива ланка освітньої роботи, тому в більшості випадків вона проводиться епізодично, ситуативно, без чітко продуманої системи і послідовності, залежно від бажань та інтересів окремих педагогів, передусім вчителів-філологів, із залученням до театральної діяльності

Рівень виховної роботи в театральних колективах залежить значною мірою від професійно-педагогічної компетентності керівника. Проведене дослідження дає підставу стверджувати, що в спеціальних закладах освіти

недостатньо фахівців театральної самодіяльності, які б знання законів сценічного мистецтва поєднували з розумінням вікових особливостей дітей, виховними завданнями театральної роботи. Керівники дитячих театральних колективів недостатньо обізнані з проблемою формування ціннісних орієнтацій підлітків, виявляють низький рівень усвідомлення зв'язку між механізмом створення сценічних образів і формуванням ціннісних орієнтацій.

У репертуарі театральних колективів не знаходить відображення система цінностей, зміст роботи обмежується передусім підготовкою вистав, залишаючи в стороні різноманітні види діяльності, які б значно розширювали та поглиблювали ціннісні знання підлітків, розвивали їх емоційно-вольову сферу. Недостатня увага приділяється ознайомленню дітей з історією театру, зокрема українського, з суспільно-громадською діяльністю театральних діячів, із широкими явищами культури, що ідейно близькі з проблематикою спектаклів.

Значного поширення набула така форма театральної роботи з учнями. як театралізовані вечори, що мають композиційну основу (складаються з уривків творів різних авторів). Нерідко вона має формальний характер, бо підготовка вечорів відбувається в короткий термін, коли просто заучуються слова сценарію без глибокого проникнення в їхню сутність, а тому ці заходи не здійснюють належного впливу на внутрішній світ дитини.

Можна зробити висновок, що репертуар дитячих театрів не сприяє формуванню системи цінностей, бо спрямований в основному на розважальність (у репертуарі дитячих театрів таких творів – близько 70,0 %). Не завжди дотримується відповідність репертуарних творів віковим особливостям учнів.

Дослідження виявило, що робота з батьками не зайняла належного місця у діяльності керівників театральних колективів, вона є несистемною і епізодичною. Найбільш поширеною практикою співпраці батьків і педагогів є запрошення батьків, родин підлітків на виступи, організація з ними святкових вечірків, залучення окремих батьків до виготовлення реквізиту, костюмів. Рідко

залучаються батьки до безпосередньої участі у спектаклях.

Підсумовуючи аналіз використання театральної діяльності з метою формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, необхідно констатувати її незадовільний стан, що підтверджується результатами констатуючого експерименту.

Таким чином, результати констатувального етапу експериментального дослідження засвідчують, що основними причинами незадовільного стану використання театралізованої діяльності і з метою формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є: недооцінка виховної ролі дитячого театру в спеціальному закладі освіти і сім'ї; недостатня професійно-педагогічна компетентність керівників театральних колективів та слабка їхня обізнаність з методикою формування ціннісних орієнтацій учнів з означеної нозології у діяльності дитячого театру; недостатнє науково-методичне забезпечення цього процесу. Необхідною постає цілісна система творчої діяльності школярів, її відкритість соціуму, формування істинної, а не декларованої взаємодії педагогів, батьків і дітей.

2.2. Використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями

Молодший шкільний вік є одним з найбільш сенситивних періодів розвитку дитини. Поведінка дитини в цьому віці значною мірою має довільний характер, у неї ще не вироблені власні критерії моральної оцінки, необхідні дії здійснюються насамперед заради одержання схвалення з боку дорослих, а яскравість емоційних уявлень надзвичайна відкритість до зовнішнього світу, позитивне ставлення до одержання нових знань дозволяє застосовувати прості й природні засоби для формування особистості молодшого школяра [5; 22; 59].

Учням початкових класів властивий розрив між знанням моральних норм і відповідною поведінкою. Головна особливість розвитку особистості в цьому віці – зміна соціальної позиції. Дитина приступає до систематичного навчання,

стає членом шкільного і класного колективу, змінюються її взаємини з дорослими. Входження в нові колективи змінює і поглиблює систему взаємин дитини з навколишньою дійсністю, впливає на характер і зміст дитячих емоцій: вони стають тривалішими, стійкішими і глибшими. Формуються такі якості, характерні для початківців, як організованість, дисциплінованість, ініціативність, відповідальність, активність.

Учні з інтелектуальними порушеннями часто перебувають у «полоні емоцій», оскільки не здатні керувати своїми почуттями, що може призводити до імпульсивності поведінки, ускладнень під час спілкування з однокласниками, педагогами та батьками. Поступово у школяра формується здатність усвідомлювати і контролювати свої переживання, емоції, почуття, фобії, розуміти свій емоційний стан та інших людей, розвивається довільність поведінки. Під довільною поведінкою розуміється свідомо контрольована цілеспрямована поведінка, тобто здійснюється у відповідності до мети, наміру, почуття стають стійкішими і глибшими.

Особливо важливим завданням для учнів означеної нозології є формування естетичної культури, яка має забезпечити успішну соціалізацію дитини до умов навколишнього середовища, створюють умови для власної самореалізації себе в соціумі.

Формування естетичної культури у дітей молодшого шкільного віку успішно відбувається у навчальному процесі через організацію його змісту, добору вчителем форм, методів та прийомів навчання. Не менш важливе значення у вирішенні цього завдання має позаурочна робота, яка здійснюється через використання різних форм індивідуальної та групової діяльності вихованців. Важливе значення у цій системі відведено формам виховної роботи, в яких використовуються елементи театральної діяльності.

Виховні можливості театралізованої діяльності широкі. Беручи участь у ній, учні знайомляться з навколишнім світом у всьому його різноманітті через образи, фарби, звуки, а вміло поставлені питання змушують їх думати, аналізувати, робити висновки і узагальнення. З розумовим розвитком тісно

пов'язана виразність реплік персонажів, непомітно активізується словник дитини, удосконалюється звукова культура її мови, її інтонаційний лад. Виконувана роль, вимовлені репліки ставлять учня перед необхідністю ясно, чітко, зрозуміло висловлюватися. У нього поліпшується мова, її граматичний лад. Крім того, театральна діяльність є джерелом розвитку почуттів, глибоких переживань, відкриттів дитини, залучає її до духовних цінностей. Це – конкретний, зримий результат. Але не менш важливо, театралізовані заняття розвивають емоційну сферу дитини, примушують її співчувати персонажам, співпереживати подіям, які розігруються. Театралізована діяльність дозволяє учневі вирішувати багато проблемних ситуацій опосередкованих від особи будь-якого персонажа. Це допомагає долати боязкість, невпевненість у собі, сором'язливість.

Важливою умовою роботи дитячих театрів як засобу формування естетичної культури є удосконалення змісту їхньої діяльності, що спрямований на розкриття перед підлітками необхідної для кожної особистості системи цінностей та сприяння їх глибокому засвоєнню. Найголовнішим завданням є не перетворення школяра в артиста, а використання засобів театральновиконавського мистецтва для формування розвинутої, гармонійної, творчої особистості [11; 43; 57; 61].

При формуванні репертуару дитячих театрів слід активно задіювати народну обрядову культуру, що є основою для різнобічної творчої діяльності. Великий творчий потенціал має давньоукраїнська міфологія, яка ще дуже мало задіюється в освітньому процесі. А саме в ній приховані глибинні пласти народного світогляду та моралі, вона найбільш придатна для творчої трансформації.

Однією з умов формування естетичної культури є удосконалення структури діяльності дитячих театрів. Вона не повинна обмежуватися лише підготовкою вистав. Важливе значення має залучення дітей до широкої суспільно-громадської діяльності, що створює можливості для перевірки особистої значущості позитивно сприйнятих цінностей, випробування їх на силу

та стійкість. Для цього необхідно спрямовувати учнів на участь у суспільно-мистецьких, екологічних акціях, на роботу в дитячих громадських організаціях, на організацію диспутів, зустрічей з діячами культури, вечорів тощо.

Важлива складова структури діяльності дитячого театру – організація виховуючого спілкування між його учасниками, що є, з одного боку, засобом розширення ціннісного досвіду дітей, а з іншого, одним із основних показників впливу цінностей на підлітків. Спілкування в театральному колективі розрізняють сценічне і позасценічне.

Сценічне спілкування дітей пов'язане з підготовкою та показом вистав. У ньому закладений великий потенціал для розвитку вмінь розуміти інших, зокрема партнерів по театральній грі, вникати в їхні переживання як акторів і як особистостей, здійснювати порівняння їхнього емоційного стану з своїм власним, виробляти на основі цього оцінку та самооцінку. У сценічному спілкуванні виявляється дієвість взаємозаряджання, що сприяє становленню в колективі атмосфери приязні, радості, натхнення. Підготовка спектаклю, а особливо його показ виховує почуття дружби, підтримки, взаємодопомоги, відповідальності.

Особливої уваги потребує позасценічне (дозвілсьве) спілкування дітей. Організація свят, вечорів відпочинку, днів народження надзвичайно зближує дітей, сприяє поглибленню довіри між дітьми та педагогами, формуванню між ними справжніх суб'єкт-суб'єктних стосунків, допомагає вихованню культури взаємин. Можна стверджувати, що без спілкування, як сценічного, так і позасценічного, побудованого на основі педагогічної доцільності та правильності, процес засвоєння підлітками цінностей не може бути ефективним.

Необхідним елементом структури театральної роботи з дітьми є розширення їхніх знань про суспільно-культурні процеси, насамперед ті, що пов'язані тематично із підготовкою спектаклів. Ефективним в цьому плані є поєднання театральної самодіяльності з вивченням певної навчальної дисципліни. Більшість навчальних предметів можна вивчати з активним використанням театралізації, зокрема через навчальні уроки-спектаклі.

Важливою умовою функціонування дитячого театру як засобу залучення школярів до духовних цінностей є організація його роботи на засадах виховної технології. Технологічність стає сьогодні домінуючою характеристикою діяльності педагога, означає перехід на якісно новий щабель ефективності, оптимальності освітнього процесу. Технологізація методів виховання передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, рівень моральних цінностей колективу, типові особливості середовища [29].

Організація дитячого театру як виховної технології має насамперед відповідати її принципам. Ними є : цілеспрямоване створення емоційно-збагачених виховних ситуацій; особистісно розвиваюче спілкування; використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості; систематичний аналіз власних і чужих вчинків. Ці принципи мають бути основними у діяльності дитячого театру.

Дитячий театр як виховна технологія передбачає системність діяльності, яка знаходить своє вираження: у відображенні в змісті роботи системи цінностей, що дає можливість учням розвивати ієрархію особистісних цінностей, здійснювати свідомий ціннісно-смысловий вибір; в організації занять на принципах цілісності та поліцентричної інтеграції знань, використання різних видів та засобів діяльності для розкриття певного тематичного блоку (концентру), що сприяє більш повному сприйняттю дітьми навколишнього світу; у роботі з репертуарними творами і над сценічними образами на принципах наступності і послідовності.

Організація роботи дитячого театру з метою засвоєння учніми соціально-духовних цінностей вимагає використання різноманітних методів і прийомів, що спрямовані на розвиток компонентів ціннісних орієнтацій особистості: когнітивного, емоційно-смыслового, мотиваційно-діяльнісного. Здійснюючи групування методів, прийомів на основі їхніх можливостей у розвитку конкретних компонентів ціннісних орієнтацій, хочемо зауважити, що таке групування є певною мірою умовним, адже кожний з них сприяє формуванню цілісної ціннісно-смыислової структури особистості.

Важливе значення як для формування естетичної культури, так і для розвитку театральних здібностей учнів має когнітивний компонент, що відображає рівень знань про цінності та об'єм ціннісного досвіду особистості. Збагачення досвіду дитини новими враженнями, поняттями, уявленнями – головна умова розвитку її уяви, фантазії, стійка основа творчості. Дієві методи формування когнітивного компонента – словесні, які, на думку дослідників, є провідними у процесі формування свідомості особистості [33].

Серед таких методів дуже популярним, гнучким, доступним для сприйняття засобом є бесіда. Використовуючи цей метод, педагог має привернути увагу до оцінки подій, вчинків, явищ суспільного життя і на цій основі формувати у школярів відповідне ставлення до навколишньої дійсності. Бесіда як метод виховної роботи дитячого театру повинна будуватися навколо тих проблем, які піднімаються у виставах, в їхньому зв'язку з соціально-економічними проблемами суспільства, проблемами колективу та особистими проблемами дітей. В основі бесіди має бути діалог, вміння бачити у дитині повноцінного партнера в процесі пошуку рішень та висновків.

Лекція використовується для розширення знань про ціннісний досвід людства, при необхідності розгорнутого викладу того чи іншого питання. Лекцію можна зрідка використовувати в роботі з дітьми старшого підліткового віку. Для дітей молодшого підліткового віку доступною є розповідь про явища історії та культури, важливі події, приклади реального втілення цінностей у поведінці людей.

Формування емоційно-сміслового компонента, який є найважливішим у ціннісній структурі особистості, передбачає розвиток емоційно-почуттєвої сфери школярів, виховання у дітей таких емоцій, які підносять красу, вартість життя, зміцнюють любов і прихильність до людей, постійно примушують шукати чогось прекрасного поза межами буденного життя. Це потребує насамперед розширення у дітей досвіду людських почуттів і переживань. На заняттях театрального колективу учні залучаються до світу інших людей через виконувані ними ролі персонажів п'єс. Діти відкривають для себе гаму нових

почуттів, збагачуються певним ставленням до навколишнього середовища, у них розширюється реєстр людських переживань, відбувається усвідомлення необхідності оволодіння власними емоціями.

Розвиток емоцій дітей повинен опиратися на досвід їхніх власних переживань. Дітей слід вчити уникати зайвої афектації, звільнитись від надуманої артистичності, від бажання похизуватися, виставити напоказ своє вміння, свою вправність, а також від шаблону, від механічного повторення тексту.

У діяльності дитячого театру широко використовується метод дискусії. Він створює умови для того, щоб учні змогли не лише виразити свої погляди та переконання, а й зіставити їх з позиціями опонентів, відстояти свою точку зору. Дискусію можна застосовувати при обговоренні подій, вчинків героїв спектаклів, з'ясуванні можливості наслідування їх в реальному житті.

Ефективним методом є сугестія (навіювання). Сугестивний метод – це психологічний вплив однієї особи на іншу чи групу осіб, розрахований на безперечне сприйняття та прийняття слів, висловлених у них думок і волі. Нав'язати яку-небудь думку – це означає нав'язати віру в те, що можна здійснити певні дії [66]. Навіювання, що діє на рівні підсвідомості, дає початковий імпульс до розвитку духовності. Дослідники стверджують, що навіть такі ціннісні поривання, як безкорисливе служіння своєму народові, нації, науці, мистецтву, не обмежуються діями «розумної свідомості» у формі свідомих рішень. Є багато спільного між діяльністю організму в момент навіювання і життєдіяльністю артиста в момент творчості [22].

Одним із найефективніших методів є метод виховуючих ситуацій. Виховуючі ситуації – це спеціально організовані педагогічні умови з метою виявлення чи формування системи відповідних уявлень і переконань. Їх створення можна поєднувати з придумуванням та розігруванням етюдів. Виховуючі ситуації необхідно моделювати і в процесі позасценічного спілкування. Вони спонукають підлітків до надання допомоги друзям, підводять до усвідомлення важливості спільної праці, дружньої підтримки.

Метод прикладу використовується з метою наслідування суспільно значимої поведінки. Під його впливом формуються не тільки найпростіші навички діяльності, а й духовні цінності – ідеї, смаки, нахили, манери поведінки [37]. Виховуючі приклади в діяльності дитячого театру – це вчинки, дії позитивних героїв, ролі яких грають учні в спектаклях, приклади відомих громадських та культурних діячів, сучасників, про діяльність яких говориться в бесідах, розповідях, лекціях. Надзвичайно важливим є особистий приклад педагога. У виховному плані досить важливо, щоб педагог у процесі виховуючого діалогу щоразу давав зрозуміти вихованцям про своє власне ставлення до того, про що йдеться. Тому послідовною і визначеною має бути позиція педагога – керівника дитячого театру.

Велике значення в театралізованій діяльності є метод, спрямований на управління увагою. Саме увага, що піддається керуванню, дозволяє зосередити сили розуму і душі дитини на вдумливому погляді в навколишній світ. Без такого зосередження не можна побачити і зрозуміти справжню красу в мистецтві, в житті, у людських стосунках.

Одним із основних методів діяльності театрального колективу є придумування і розігрування етюдів. Етюд – це і маленька п'єска, і маленький спектакль. У ньому є такі важливі компоненти, як ідея, тема, сюжет, жанр тощо. Етюди повинні мати таку тематику, що спонукає до роздумів про важливі проблеми як особистого життя, так і життя рідного народу. Їх можна використовувати для створення виховуючих ситуацій, постановки перед підлітками виховуючих задач.

Мотиваційно-діяльнісний компонент виражає ступінь засвоєння учнями цінностей, дієвість орієнтувально-регулятивної функції їхніх ціннісних орієнтацій. У діяльності дитячого театрального колективу це знаходить вияв насамперед у виступах. Тут керівника-педагога має цікавити не лише виконавський рівень юних акторів, а насамперед їх громадська позиція, колективізм, дух співробітництва, співтворчості, взаємодопомоги. Кожний з акторів має усвідомити, що він виконує місію пропагандиста духовних

цінностей. Дуже важливо під час підготовки спектаклю та його показу створювати ситуацію успіху. Підліток має відчувати впевненість педагога у його силах, можливостях, соціально значимій поведінці; бачити, що ідеї, закладені в спектаклі, позитивно сприймаються глядачами. Театралізована діяльність учнів принесе радість і задоволення, позитивно впливатиме тоді, коли підтримуватиметься і схвально сприйматиметься педагогами, батьками, друзями.

Суттєве значення має метод заохочення. Воно здатне змінювати віру в свої сили, викликати в дітей бадьорість, приплив енергії, гарний настрій і готовність до подальшої роботи, забезпечувати сприятливе самопочуття дитини. Важливими для учня є нагородження їх грамотами, подарунками, організація екскурсій, подорожей.

Виховний вплив має робота, що спрямовує учнів до створення власних сценаріїв спектаклів, виготовлення декорацій, сценічного одягу тощо, де виявляється творчий потенціал дітей, розвиваються такі якості як самостійність, активність, здатність до вольових зусиль та ін.

Підтвердженням засвоєння цінностей, які розкривались під час занять дитячого театру, стане активна громадська робота підлітків, участь у екологічних, мистецьких акціях, високоморальне ставлення до друзів, батьків, старших, вчителів, самостійна організація театральних дійств з друзями, в сім'ї.

Успішна реалізація виховних завдань дитячого театру залежить і від доцільно вибраних його форм, основними з яких є:

1. Сценічний театр, який здійснює показ спектаклів на сцені. Це одна з найскладніших форм, яка вимагає серйозних підходів до його організації, зокрема створення постійних дитячих театральних колективів.

2. Театр на уроці – використання елементів театралізації (гри-драматизації) на уроках, підготовка навчальних уроків (занять)-спектаклів. Як вказують дослідники, застосування елементів драматизації допомагає вчителю відійти від імперативно-авторитарних форм спілкування, сприяє встановленню взаємин співтворчості, справжньої педагогіки співробітництва з учнями [23].

3. Музей-театр – одна з самих дієвих форм залучення школярів до культурно-мистецької спадщини, адже театральне дійство відбувається в оточенні реальних предметів минулого, коли знайомство з ним здійснюється не тільки за допомогою розповіді вчителя, а завдяки комплексній дії мистецьких засобів, що, впливаючи насамперед на емоції та почуття, створюють особливе відчуття причетності до духовного світу рідного народу.

4. Театралізовані вечори, свята, які готуються до відзначення пам'ятних дат народного та державного календаря, днів народження громадських і культурних діячів тощо. Слід підкреслити, що вони мають вплив на особистість дитини за умови ґрунтовної підготовки на основі сценарію відповідного художньо-виховного рівня.

Діяльність дитячого театру як виховної технології передбачає діагностування та коригування педагогічної дії на відповідних етапах його роботи. При цьому слід зважувати на те, що в театральній самодіяльності школярів важливі не абсолютні цифрові результати, а певні тенденції. Впливові мистецтва властива відносна «невідчутність», точніше – не негайний видимий результат: коли людина опановує художні цінності, неможливо відчутти віддачу зразу ж, оскільки нагромадження особою духовного потенціалу відбувається поступово.

Однією з умов діяльності дитячого театру як засобу формування естетичної культури є активізація взаємодії з батьками, без якої виховна спрямованість театральних занять підлітків не буде оптимальною. Педагогам слід зосередити зусилля на таких завданнях: переконати батьків у важливості театральних занять дітей, адже саме від них значною мірою залежить участь чи неучасть учнів у театральній самодіяльності; спонукати сім'ю до активної допомоги дитячим театрам в освітніх закладах; спрямовувати батьків на використання театральної самодіяльності в умовах сім'ї, зокрема організацією домашніх театрів, в яких об'єдналася б творчість батьків і дітей; розкрити батькам значення оволодіння елементами театральної педагогіки для їх використання у сімейному вихованні.

До форм педагогічно-театральної взаємодії освітнього закладу і сім'ї можна віднести: організацію театралізованих родинних свят, участь батьків у підготовці та проведенні спектаклів, театралізованих вечорів, конкурсів, школу театрально-педагогічної просвіти, відкриті заняття дитячого театру, фестивалі родинних театрів, вистави про сімейне виховання, участь педагогів у родинних святах сімей їх вихованців, педагогічну допомогу у проведенні цих свят, організації домашніх театрів тощо. Однією з найрезультативніших форм є школа театрально-педагогічної просвіти, яка спрямована на поглиблення знань батьків про психологічні особливості дітей підліткового віку, висвітлення впливу мистецтва на становлення особистості, розкриття значення народної культури в залученні дітей до вироблених протягом віків цінностей та виховної ролі театру в історії української та зарубіжної педагогіки, вироблення у батьків та членів родини основних вмінь і навичок організації театральної діяльності дітей в сім'ї.

Взаємодія сім'ї та освітнього закладу виявляється й у впливові на змістовність дозвілля учнів. Необхідним є узгоджене спрямування дітей батьками та педагогами на активне виявлення своїх здібностей у підготовці спектаклів разом з друзями, що проживають на одній вулиці (дворі), на проведенні театралізованих дійств в дні народних свят (Різдво, Купала, Великдень), на організацію з молодшими дітьми народних ігор, драматизацій народних пісень та ін.

Функціонування дитячого театру в різних соціокультурних сферах є особливо актуальним для теперішнього часу, бо ж зараз творча активність особистості замінюється пасивним малозмістовним дозвіллям. В таких умовах активність педагогів у напрямку організації естетично-творчої діяльності учнів, зокрема театральної, обов'язково має зростати.

Таким чином, обґрунтовано процес використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, який забезпечується атмосферою педагогічної підтримки дитячої театральної творчості, збільшенням кількості суб'єктів виховної дії, включенням учнів до різноманітних видів діяльності,

використанням виховної технології, спрямованої не тільки на ознайомлення дітей з цінностями та розвиток їх емоційного сприйняття і осмислення, але і на створення можливостей перевірки дієвості особистісних цінностей, здатності дітей до творчості, самостійності, ініціативності, відповідальності, що і визначає ефективність формування естетичної культури.

Висновки до розділу 2

У другому розділі висвітлено питання організації процесу формування формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності.

Досліджено стан розвитку процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у позаурочній діяльності. За результатами дослідження були визначені групи учнів з інтелектуальними порушеннями, що мають відповідний рівень сформованості естетичної культури: високий – 12,5 %, середній – 25,0 %, низький – 43,8 %, дуже низький – 18,7 %. Ці дані свідчать, що в більшості учнів означеної нозології особистісна ціннісна система або ще не склалася, або ж не виконує свою функцію як регулятора поведінки. Тому потрібна активізація педагогічних зусиль в означеному напрямку.

Результати констатувального етапу експериментального дослідження засвідчують, що основними причинами незадовільного стану використання театралізованої діяльності і з метою формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є: недооцінка виховної ролі дитячого театру в спеціальному закладі освіти і сім'ї; недостатня професійно-педагогічна компетентність керівників театральних колективів та слабка їхня обізнаність з методикою формування ціннісних орієнтацій учнів означеної нозології у діяльності дитячого театру; недостатнє науково-методичне забезпечення цього процесу. Необхідною постає цілісна система творчої діяльності школярів, її відкритість соціуму, формування істинної, а не декларованої взаємодії педагогів, батьків і дітей.

Обґрунтовано процес використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, який забезпечується атмосферою педагогічної підтримки дитячої театральної творчості, збільшенням кількості суб'єктів виховної дії, включенням учнів до різноманітних видів діяльності, використанням виховної технології, спрямованої не тільки на ознайомлення дітей з цінностями та розвиток їх емоційного сприйняття і осмислення, але і на створення можливостей перевірки дієвості особистісних цінностей, здатності дітей до творчості, самостійності, ініціативності, відповідальності, що і визначає ефективність формування естетичної культури.

Педагогічними умовами використання засобів театральної діяльності у формуванні ціннісних орієнтацій в учнів з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку виступають: утвердження в спеціальному закладі освіти підходу до дитячої театральної творчості як морально-значущої ланки освітнього процесу; удосконалення структури та змісту діяльності дитячого театру із формування ціннісних орієнтацій підлітків через підготовку спектаклів духовно-морального та емоційного наповнення; організація діяльності дитячого театру як виховної технології, що спрямована на формування компонентів ціннісних орієнтацій; організація взаємодії спеціального освітнього закладу і сім'ї у формуванні ціннісних орієнтацій підлітків засобами театральної діяльності.

Таким чином, використання засобів театралізованої діяльності відбувається за рахунок забезпечення комплексного впливу на молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у діяльності дитячого театру, який забезпечується атмосферою педагогічної підтримки дитячої театральної творчості, використанням виховної технології, спрямованої не тільки на ознайомлення дітей з цінностями та розвиток їх емоційного сприйняття і осмислення, але і на створення можливостей перевірки дієвості особистісних цінностей, здатності дітей до творчості, самостійності, ініціативності, відповідальності.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕАТРАЛІЗОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

3.1. Зміст і методи процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності

Результати констатувального етапу дослідження засвідчують, що основними причинами незадовільного стану використання театральної діяльності з метою формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є: недооцінка виховної ролі дитячого театру в спеціальному закладі освіти і сім'ї; недостатня професійно-педагогічна компетентність керівників театральних колективів та слабка їхня обізнаність з методикою формування ціннісних орієнтацій учнів з означеної нозології у діяльності дитячого театру; недостатнє науково-методичне забезпечення цього процесу.

Мета формувального етапу педагогічного експерименту передбачала теоретичне обґрунтування й експериментальну перевірку ефективності змісту й методів формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності в умовах закладу спеціальної освіти.

Даний етап експерименту відбувався на базі Сумського ЗЗСО спеціальної школи Сумської міської ради з вересня 2020 р. по травень 2021 р. У дослідженні приймали участь 16 дітей віком 9–10 років з легким ступенем розумової відсталості (F-70). По завершенню дослідження проводились контрольні зрізи, порівнювались і формулювались висновки. З метою виявлення динаміки у процесі формування естетичної культури отримані

результати співставлялись з даними, отриманими на початку експерименту (констатувальний етап).

Розробляючи систему виховних заходів з формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями керувалися наступними принципами організації освітнього процесу:

- урахування вікових психофізичних можливостей дітей молодшого шкільного віку і сенситивних періодів формування психічних функцій;

- оптимальне поєднання театрального виховання із корекційним впливом на основі урахування структури дефекту, ступеня і часу його виникнення, онтогенетичних особливостей дітей, попереднього соціального досвіду;

- постійне вивчення вихованців у динаміці їхнього розвитку, виявлення психічних новоутворень загалом та стосовно театральної діяльності, зокрема;

- створення умов для диференціації та індивідуалізації корекційно-виховного процесу;

- опора на збережені можливості дитини;

- єдність діагностики і корекції;

- діяльнісний підхід до формування ціннісних орієнтацій в учнів з інтелектуальними порушеннями.

На основі аналізу літературних джерел та результатів констатувального етапу педагогічного експерименту було виділено умови забезпечення педагогічного керівництва формуванням ціннісних орієнтацій в учнів з інтелектуальними порушеннями, які було запроваджено та апробовано у процесі дослідження: здійснення пропедевтичної роботи, спрямованої на попередження вторинних відхилень та створення ґрунту для формування естетичної культури; комплексна взаємодія різних спеціалістів в умовах спеціального закладу освіти; співробітництво дитини з інтелектуальними порушеннями з педагогом, спрямоване на формування позитивної мотивації та самостійності вихованців; добір спеціальних методів корекційного навчання, поєднання їх з елементами театралізованої діяльності; індивідуальний підхід у формуванні естетичної культури.

На формувальному етапі було проведено 22 заняття (бесіди з елементами театралізованої діяльності, гра-драматизація, гра-інсценізація, гра-змагання, театралізована гра, заочна подорож, відвідання лялькової вистави, відвідання 2 дитячих вистав), підготовлено 2 виступи лялькового гуртка. Заняття проводились у період з жовтня 2020 року по квітень 2021 року. Експериментальні заняття проводились у позаурочний час.

Робота з формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями здійснювалась поступово: на початковому етапі дослідження з учнями проводились традиційні форми виховної роботи, до структури яких включались елементи театральної діяльності: бесіди з елементами інсценування виховуючих ситуацій, розповіді з використанням гри-драматизації і т.ін. Робота дитячого театру будувалася на засадах виховних технологій. Концептуальною основою його діяльності були визначені ідеї соціально-виховуючої ролі театру та вагомого значення національної культури для формування життєздатного молодого покоління.

Зважаючи на значну часову віддаленість функціонування народної культури (основи національної культури) від безпосередньої життєвої практики дітей, найдоцільнішим є введення школярів у світ її цінностей через театралізацію. При цьому для реального мистецько-виховного впливу культурної спадщини необхідно створювати умови її сприйняття у відповідній естетичній, моральній, світоглядній цілісності, відповідно до сучасних соціально-культурних потреб, чому сприяє такий вид дитячого театру, як поетично-фольклорний.

Основними завданнями дитячого поетично-фольклорного театру визначені такі: розкриття перед школярами через емоційно-образні засоби духовно-моральних цінностей, що акумульовані в історії та культурі рідного народу, розвиток відчуття глибокого зв'язку із його минулим, спрямування дітей на активну творчість на ґрунті народної спадщини, втілення її провідних ідей у власній життєдіяльності.

Відповідно до означених концептуальних підходів була розроблена програма «Дитячий поетично-фольклорний театр», яка включала такі дисципліни – «Народознавство та основи театральної культури»; «Пісенна народна культура»; «Основи хореографії», за бажанням підлітків – «Гра на сопілці».

До структури діяльності поетично-фольклорного театру були включені такі складові: підготовка поетично-фольклорних вистав, в яких висвітлюються провідні ідеї національної культури; розгляд тих питань народознавства, які не пов'язані з сюжетом вистави, але є важливими для поглиблення розуміння народної спадщини; організація позасценічної роботи підлітків; ознайомлення з основами театральної культури.

Репертуар дитячого поетично-фольклорного театру будувався на використанні драматичних творів Б. Грінченка, Л. Українки, І. Котляревського, І. Кочерги, О. Олеся, власних творів автора. Вибір репертуарних творів визначався розкриттям в них важливих соціально-моральних проблем як особистості, так і суспільства, здатністю підлітків їх усвідомити та засвоїти.

Основний курс у діяльності дитячого театру – «Народознавство та основи театральної культури», спрямований на ознайомлення дітей з основними ідеями та цінностями народної культури, формування вмінь і навичок їх засвоєння через театральну гру.

Знайомство учнів з певними явищами народної культури через поетично-фольклорні вистави здійснювалась спіралеподібно, тобто їх тематика повторювалась на подальших заняттях, але вже з більш розширеним змістом, із використанням ширшого числа методів і прийомів навчально-виховної роботи.

Технологічна основа діяльності дитячого театру передбачає узгодженість змісту, форм і методів роботи, спрямованих на формування компонентів ціннісних орієнтацій учнів. Увага педагогів була звернена, насамперед, на розвиток когнітивного компонента – розширення знань учнів про цінності та їх вияв у різних соціально-культурних явищах, визначення школярами ролі цих цінностей в житті суспільства і окремої особистості. Це здійснювалось на

заняттях з таких народознавчих тем: «Народна культура українців», «Пам'ятні дати історії, культури українського народу» та теоретичних частинах занять з підготовки вистав. Народознавча тема «Дитячий фольклор» була початкова при введенні у світ народної культури, найближчою до життєвої практики школярів. Діти знайомилися з великим колом народних ігор, зокрема таких, що мали елементи драматизації та створювали умови для набуття навичок перевтілення.

Важливими для розвитку когнітивного компонента ціннісних орієнтацій були заняття, присвячені пам'ятним датам історії та культури українського народу, що проводились у різних формах.

На розширення знань про цінності національної культури були спрямовані заняття, присвячені найвідомішим періодам історії українського театру, найвидатнішим його діячам. Розкривалася, зокрема, професійна та громадська діяльність М. Заньковецької, Л. Курбаса, життя яких стало яскравим втіленням цінностей свободи і співпричетності (реалізації їх як яскравих, творчих особистостей у єдності з служінням суспільним, народним інтересам, Батьківщині, мистецтву).

Заняття з народознавства будувалися на діяльнісній основі, на використанні активних методів та прийомів навчально-виховної роботи, адже формування морально зрілої особистості безпосередньо залежить від активності самого вихованця – він має не пасивно сприймати ту чи іншу інформацію, а інтенсивно осмислювати її. Тому повідомлення знань, їх поглиблення та розширення здійснюються на народознавчих заняттях не лише розповідями, лекціями, але переважно бесідами, дискусіями, виступами учнів з повідомленнями, які вони готують на основі записів усної народної творчості,

Формування емоційно-сміслового компонента було спрямоване на вироблення позитивного емоційного сприйняття цінностей та їх осмислення як особистісно значущих, що передбачає передусім розвиток емоційно-почуттєвої сфери школярів.

У процесі підготовки вистав постійно зверталася увага дітей на емоційний стан їхніх партнерів, вміння передавати почуття героїв спектаклів. Беручи до уваги твердження фахівців, що на виникнення емоцій великий вплив здійснює минулий досвід людини і оцінка нею ситуації, що переживається, через призму актуальних для неї інтересів і потреб, для належного емоційного сприйняття персонажів п'єс здійснювалася актуалізація досвіду підлітків.

Збагаченню емоційно-почуттєвої сфери школярів сприяла робота над розвитком творчого бачення, уяви, фантазії. Працюючи над окремими частинами вистави, підліткам пропонувалось уявити події, героїв, які зображені в п'єсі та відтворити їх методом словесного малювання..

На розвиток емоцій позитивно впливала структурна будова занять, яка мала такі складові: 1) розгляд питань народознавства, що пов'язані з сюжетом вистави; 2) робота над епізодом вистави, що тематично близький до висвітленої народознавчої проблеми. Вказана форма занять є ефективним шляхом засвоєння національної культури, її провідних ідей особистістю учня, тому що народознавчий матеріал не лише подається теоретично, а й програється, порівнюється з власним досвідом, впливає на емоції, уяву дитини, викликає почуття радості, задоволення, піднесення.

У системі роботи з формування естетичної культури учнів помітне місце займали підсумкові заняття з проблеми, що піднімається у виставі. На них ставилося завдання з'ясувати рівень засвоєння основних ідей вистави учнями через такі запитання: «Які основні ідеї спектаклю?», «Які з них тобі найбільш близькі?», «Чи є вони важливими (актуальними) для теперішнього часу?», «До яких дій спонукає спектакль?».

У підготовці народознавчих вистав важливе значення має проведення індивідуальних занять, що створює можливості не лише працювати з окремими учнями над виразністю мовлення та художньою образністю, але більш реально визначити, як робота над виставою впливає на конкретних підлітків, які викликає думки та почуття. У атмосфері рівноправного діалогу є можливість дізнатися про проблеми, які хвилюють дитину, разом із нею накреслити

способи і план вирішення цих проблем.

Для розвитку емоційно-сміслового компонента естетичної культури використовувались різноманітні методи та прийоми навчально-виховної роботи: бесіда, розповідь, лекція, дискусія, філософські столи, розігрування етюдів, методи виховуючих ситуацій, фіксованої уваги, навіювання, приклад керівника тощо. Метод фіксованої уваги давав, наприклад, можливість акцентувати увагу на подіях та явищах суспільного, громадського життя.

Сформованість естетичної культури визначається насамперед розвитком мотиваційно-діяльнісного компонента. Тому зусилля педагогів були спрямовані на закріплення та творче засвоєння позитивно сприйнятих цінностей підлітками в різних видах діяльності, на вираження регулятивної та проектувальної функцій ціннісних орієнтацій у поведінці учнів з інтелектуальними порушеннями. Важливою була робота зі з'ясування можливостей реалізації цінності, що знаходить втілення в спектаклі (спроєктувати способи реалізації цінності), у власній життєдіяльності дітей.

Важливого значення для формування мотиваційно-діяльнісного компонента естетичної культури учнів надавалося репетиційній роботі над виставою в цілому, де підлітки з інтелектуальними порушеннями можуть найкраще продемонструвати свою дисциплінованість, витримку, уважність, дружню допомогу, що є важливим показником формування їхніх моральних почуттів, вольових якостей. Вистава на репетиціях набирає своєї повноти, довершеності, розвиваючи естетичний смак, сприяючи утвердженню у внутрішньому світі учня цінності краси. Прогонні репетиції показують рівень усвідомлення юними акторами-народознавцями проблем, що піднімаються у спектаклі, допомагають визначити об'єм додаткової роботи із засвоєння ідей спектаклю.

Значну виховну роль відіграє виступ дітей, який є також однією із сторін визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій учнів, прояву їхнього прихильного ставлення до цінностей та готовності їх відстоювати та захищати. Це вимагає дотримання необхідних для виступу умов: повної готовності

вистави до показу, включаючи підготовку костюмів, декорацій, реквізиту; емоційної налаштованості дітей до гри; демонстрації керівником упевненості в успішному виступі; підготовки глядацької аудиторії.

Особлива увага приділялась глядацькій аудиторії. На перегляд вистави запрошувались насамперед батьки дітей, родичі, вчителі. З невеликою групою дітей-глядачів (один-два класи) проводилась попередня бесіда, в якій наголошувалось на важливості пізнання духовної культури народу. Допомогою для всіх глядачів (і дорослих, і дітей) були програмки, де коротко висвітлювалися основні ідеї та хід спектаклю, зокрема програмка до спектаклю «Радуйся, Земле, Ясен Світ засвітився» (додаток Ж).

Після вистави завжди оголошувалася подяка юним акторам за дійство (це робили батьки або вчителі). Розвиткові позитивних емоцій дітей сприяла організована після вистави вечірка з солодощами, розвагами, на якій обов'язково були присутні батьки та педагоги. Вона знімала психологічну напругу, що виникала під час гри, демонструвала прихильне ставлення старших до театральних занять підлітків, стимулюючи їх тим самим до подальшої роботи.

Названі вище методи і прийоми роботи з підготовки та організації виступу дитячого театру є необхідними елементами створення ситуації успіху, без якої засвоєння цінностей, що втілені у виставі, не може бути успішним.

У підготовці дитячих спектаклів особлива увага зверталася на світло та декорації, що помітно посилюють емоційний вплив як на глядачів, так і на акторів, створюють настрій особливої святковості, незвичності, збагачують знання дітей про засоби розкриття цінностей. Наприклад, декорації у вигляді панно до спектаклю «Радуйся, Земле, Ясен Світ засвітився» були виконані у символічному стилі – із зображенням богинь Лади і Дани як символів Любові та Добра, снопика збіжжя як символу добробуту, півня – символу початку нового світу. Діти активно залучалися до виготовлення театральних костюмів, атрибутів, що сприяло вихованню працьовитості, організованості, дисциплінованості, витримки, розвиткові творчої уяви та фантазії.

Вихованню жінки-особистості, майбутньої матері, дружини сприяла вистава (театралізований конкурс) «Берегиня» (на краще створення образу жінки-українки). Її підготовка передбачала розширення знань про життя і діяльність видатних жінок України, усвідомлення ролі жінки в суспільстві, родині, можливості її самореалізації в спілкуванні, в творчості.

Виховання якостей лицаря, оборонця роду, сім'ї ставить своїм завданням вистава (театралізований конкурс) «У лицарстві достойність чоловіча». Проведення конкурсу сприяло глибшому ознайомленню з життям та діяльністю, особистісними якостями таких діячів, як Б. Хмельницький, І. Богун, І. Мазепа, князь Святослав, спрямовувало підлітків на серйозні роздуми про роль чоловіків у сучасному суспільстві та сім'ї.

Важливе значення для виховання любові та поваги до жінки-матері мала підготовка та проведення Дня Матері, у процесі яких учням наголошувалося, що в образі Матері поєдналися цінності святості, добра, краси, гармонії, співпричетності. Ставлення до матері є мірилом моральності будь-якої людини, що виявляється передовсім в її діях і вчинках. Під час підготовки до театралізованого свята вивчалася усна народна творчість – прислів'я, приказки, казки, легенди, пісні. Учні ознайомлювалися з творами поетів, письменників («Мати» І. Липи, «Мати» О. Довженка), уривками з праць В. Сухомлинського, М. Сингаївського та ін.

Вагомого значення у процесі діяльності поетично-фольклорного театру надавалося вихованню в учнів почуття родинності, любові до батьків, членів родини, розвитку усвідомлення ролі сім'ї як осередку тепла, захисту, самореалізації, формуванню якостей майбутнього сім'янина. Для цього здійснювалося ознайомлення учнів із основами родинного виховання українців, із системою підготовки молоді до подружнього життя. Перед учнями висвітлювалися картини сімейної згуртованості, підтримки, взаємної відповідальності батьків і дітей, наводилися зразки високої сімейної моралі.

Значне місце в діяльності дитячого театру приділялося організації сценічного та позасценічного спілкування учнів. Під час підготовки та показу

спектаклів увага дітей зверталася на необхідність взаєморозуміння, творчого діалогу, взаємодопомоги, доброзичливого ставлення один до одного, відповідальності кожного за загальну справу. Формуванню позитивних якостей сприяло створення виховуючих ситуацій, де ці якості виявлялися та закріплювалися.

Обов'язковою була організація днів іменинника, вечорниць, свят, вечорів відпочинку, які створювали умови для зближення педагогів, дітей, батьків, сприяли саморозкриттю підлітків як індивідуальностей, розвитку їхньої здатності до самостійності, відповідальності, творчості, допомагали кращому пізнанню інших, зокрема друзів, що вагомо розширювало ціннісний досвід школярів.

Таким чином, розроблені зміст і методи процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності передбачають залучення учнів до системи цінностей, насамперед цінностей національної культури. Зазначений процес здійснюється через складові структури діяльності учнів з опорою на виховні можливості самодіяльної театральної творчості. Репертуар дитячого театру створюється на основі творів глибокого духовно-морального, соціального змісту, що сприяють активізації процесу пізнання та засвоєння учнями естетичної культури.

3.2. Аналіз результатів дослідження

У процесі експериментального дослідження вирішувалося основне завдання – перевірити ефективність змісту й методів формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності в умовах закладу спеціальної освіти.

З цією метою були застосовані ті ж методики, що й під час констатувального експерименту, що дало можливість відстежити і порівняти динаміку змін, що відбулися впродовж дослідження у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Результати корекційного

впливу були простежені шляхом порівняння початкових та кінцевих даних. Результати показників контрольної перевірки на етапі формувального експерименту виявилися вищими у порівнянні із початковими даними на етапі констатувального експерименту.

Дослідження процесу формування естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями було багатоаспектним, спрямованим на визначення:

- результативності формування структурних компонентів естетичної культури учнів (когнітивного, емоційно-сміслового, мотиваційно-діяльнісного);

- спрямованості учнів на певні види цінностей (естетичні, пізнавальні, моральні, громадянські, цінності особистого життя, ідеалістично-релігійні (світоглядні), прагматичні);

- впливу національної культури на формування естетичної культури учнів;

- стійкості сформованих ціннісних орієнтацій учнів з інтелектуальними порушеннями у діяльності дитячого театру.

Для аналізу формування естетичної культури учнів використовувався комплекс різноманітних методів, форм, прийомів дослідницької діяльності:

- когнітивного компонента – бесіди з учнями, вчителями щодо визначення обсягу та якості знань дітей про цінності, зокрема такі – «Які втілення цінності добра можна зустріти в наш час?», «Що робить людство досконалішим – добро чи користь?»; метод незакінчених речень – «Вільною в нашому суспільстві є та людини, яка...», «Справедливість (правда) у суспільстві, сім'ї – це...»; філософські столи, диспути – «Свобода і співпричетність: гармонія чи несумісність?», «Святість – удосконалення людини чи обмеження її розвитку?»; анкетування (додаток Б);

- емоційно-сміслового – спостереження за учнями, за проявом їхніх емоцій у різних виховуючих ситуаціях, реальній поведінці, спілкуванні з друзями; встановлення характеру емоційного відгуку на поведінку персонажів

п'єси, зміст вистави; аналіз творчих робіт підлітків (малюнки, дитячі поезії, сценарії поетичних вистав тощо); визначення пріоритетності вибору учнями сценічної ролі, уміння обґрунтувати свій вибір; тестування, ранжування цінностей – «Яке з наведених пояснень цінності є тобі найближчим?», «З двох цінностей вибери одну», «Вибери найважливішу для себе цінність» (додатки В, Г);

– мотиваційно-діяльнісного – аналіз творів – «Яким (якою) я буду через 10 років?», «Яким (якою) я бачу себе і Україну через 15 років?», «Мій життєвий ідеал»; аналіз твору-плану «Як я буду втілювати в життя найважливішу для себе цінність?»; спостереження за виступами, поведінкою учасників театрального колективу, аналіз участі учнів у позасценічних формах діяльності шкільного театру (театру позашкільного закладу), у роботі дитячих організацій, вечорах, диспутах тощо.

Результати повторного визначення провідних цінностей у життєдіяльності особистості (робота з картою «Вибери найважливішу для себе групу цінностей» (додаток В, карта 2) показали, що групу прагматичних цінностей (гроші, успіх, задоволення, розваги) обирають 12,5 % учнів на відміну від 25,0 % на констатувальному етапі дослідження; моральних цінностей – 31,3 % учнів на відміну від 18,8 % на початковому етапі експерименту. Групу інтелектуальних цінностей (пізнання явищ природного світу, пізнання суспільних процесів, пізнання психологічних особливостей людини, самопізнання) обрали 18,8 % учнів з інтелектуальними порушеннями на відміну від 6,3 % на початку дослідження.

Група естетичних цінностей (краса природи, художня творчість, краса помешкання, одягу, краса взаємин між людьми) була обрана 12,5 % учнів і не зазнала змін.; цінності особистого життя (сім'я, діти, добробут, здоров'я) обрали 50,0 % учнів на відміну від 37,5 % на констатувальному етапі дослідження. Група громадянських цінностей (активне громадське життя, захист прав і свобод особистості, народу, соціальна справедливість, патріотизм) була обрана 18,8 % учнями і суттєво не відрізнялась від показників на попередньому

етапі дослідження; групу світоглядних цінностей (віра в Бога, прагнення високого, небуденного, сприйняття Матері, Природи, Батьківщини як святості) обрали також 25,0 % учнів на відміну від 12,5 % на констатувальному етапі дослідження.

За результатами формувального етапу дослідження були визначені групи учнів з інтелектуальними порушеннями, що мають відповідний рівень сформованості ціннісних орієнтацій: високий – 31,3 % на відміну від 14,6 % на констатувальному етапі дослідження, середній – 35,4 % на відміну від 25,0 % на початковому етапі експерименту, низький – 22,9 % на відміну від 39,6 % на констатувальному етапі дослідження, дуже низький – 10,4 % на відміну від 20,8 % на попередньому етапі дослідження.

Порівняння даних переконливо доводять, що використання засобів театралізованої діяльності в процесі формування естетичної культури у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями виявилось ефективним, що знайшло своє відображення у підвищенні показників, що досліджувалися (таблиця 3.1.).

Підсумковий етап дослідження виявив, що в учнів з інтелектуальними порушеннями відбулося розширення знань про цінності, розвинулись чіткіші уявлення про необхідну для повноцінної життєдіяльності особистості систему цінностей, в структуру якої учні вводять моральні, естетичні, світоглядні, громадянські, пізнавальні, прагматичні цінності, цінності особистого життя. Наприклад, певна частина підлітків вказує, що людина в сучасному світі не повинна бути повністю спрямована на практичні потреби та інтереси, зосереджуватись лише на цінностях особистого життя – в її життєдіяльності повинні виражатись прагнення до світу високого, світлого, надземного, активність у громадянських, суспільних процесах. Прагматичні цінності, користь учні більше пов'язують не зі звичайним матеріальним забезпеченням, а з можливістю своєї реалізації як різнобічної особистості. Школярі виявили значну активність у розширенні знань про цінності, яке здійснювалось не лише на заняттях, але й у процесі підготовки рефератів, повідомлень.

Таблиця 3.1

Результати визначення рівнів сформованості естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями протягом експерименту (у %)

№ п/ п	Компоненти	Рівні							
		Високий		Середній		Низький		Дуже низький	
		До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту	До експерименту	Після експерименту
1	Когнітивний	12,5	25,0	18,8	31,3	43,7	31,3	25,0	12,4
2	Емоційно-смысловий	12,5	31,3	25,0	37,5	37,5	18,8	25,0	12,4
3	Мотиваційно-діяльнісний	18,8	37,5	31,3	37,5	37,5	18,8	12,4	6,2
Узагальнені результати		14,6	31,3	25,0	35,4	39,6	22,9	20,8	10,4

Зросло усвідомлення учнями з інтелектуальними порушеннями сутності цінностей – наприклад, цінність свободи значна частина розуміє як реалізацію своїх здібностей, задатків, як усвідомлення громадянських прав, сприяння утвердженню українського народу як рівного в людській спільноті. Набагато збільшилося число тих предметів культури, у яких підлітки бачать втілення цінностей. Цінність краси, зокрема, школярі виявляють не лише в творах літератури (як світової, так і української), але й у народній пісні, звичаях, святах, обрядах, виявах народної моралі. Втілення цінностей підлітки бачать у героях вистав, подіях, явищах національної історії, культури, з якими відбувалося ознайомлення на заняттях дитячого театру.

У молодших школярів з інтелектуальними порушеннями стала більш розвинутою здатність пояснювати значення цінностей. Ось деякі з їхніх суджень: «Цінність співпричетності є досить широка, але в її основі – відповідальність перед навколишнім світом, родиною, народом, людством, що створює можливість повноцінного розвитку суспільства»; «Мудрість – це вміння бачити позитивне в навколишньому світі, людях. Вона робить людські взаємини гармонійними, злагодженими». Школярі найбільш ґрунтовно пояснюють значення тих цінностей, які розкривалися в процесі підготовки вистав. Наприклад, ставлення до природи як до святості, яке існувало в наших предків, ними розуміється як необхідна умова виживання людства в сучасний період.

Емоційний відгук на цінності став визначатись більш чіткіше, переважно не двома оцінками, а трьома-чотирма (подобається, дуже подобається, мені байдуже, не подобається тощо). Особливо потрібно відмітити активізацію емоційного сприйняття явищ національної культури. Наприклад, у творі «Чи врятує краса світ?» школярі зазначали, що участь людей у мистецькій діяльності робить їх добрішими, більш уважнішими до тих, хто поряд. Це яскраво виражено у впливі на людей обрядових дійств.

В ході дослідження учні початкових класів з інтелектуальними порушеннями розвинули вміння встановлювати ієрархію особистісних цінностей, опираючись на здобуті знання, досвід, потреби та інтереси, осмислення значущості цінностей для власного життя. Вибір ними пріоритетних цінностей став більш усвідомленим і самостійним, значною мірою пов'язаним з тими цінностями, які розкривалися у виставах. Цінність справедливості (правди) багатьма підлітками пояснювалася як необхідність брати участь у самоврядуванні, готувати себе до активного громадського життя, що сприятиме зміцненню порядку в державі, утвердженню справедливих взаємин між її громадянами. Учні вміло виражали особистісне значення цінностей в судженнях – «Свобода необхідна мені, щоб захищати свою людську гідність», «Без краси, творчості моє життя є дуже збідненим»,

«Коли я здійснюю добрий вчинок (допомагаю старшим, слабшим), мені стає радісно». Вибір пріоритетних цінностей підлітками тісно пов'язаний із діяльністю дитячого театру – у десятку найважливіших цінностей були введені такі цінності як Батьківщина, народна пісня (свято), справедливість, милосердя та ін. На запитання: «Які б риси дійових осіб хотіли б виробити в себе?», юні актори відповідали: «Наполегливість, сміливість, вірність своєму народові».

Молодші школярі з інтелектуальними порушеннями більш чіткіше пов'язують особистісні пріоритетні цінності з накресленням своїх життєвих планів, майбутньою професією, родом занять, в чому також визначився вплив дитячого театру. Багато учнів виявили прагнення мати гарну сім'ю, забезпечити її матеріальний добробут, поєднуючи це з активним громадським життям, різнобічними заняттями, зокрема самодіяльною художньою творчістю. Помітна у школярів спрямованість на пізнавальну діяльність, вивчення історії, культури рідного народу.

Порівняльний аналіз отриманих показників естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності в умовах закладу спеціальної освіти дає можливість зробити висновки про ефективність запропонованих засобів театральної діяльності в процесі формування естетичної культури дітей означеної нозології. Відмінності у показниках констатувального і формувального етапів експерименту відображені на рис. 3.1.

Результати формувального етапу експерименту дозволяють констатувати, що у напрямку формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями прослідковується позитивна динаміка збільшення кількості учнів з високим та середнім рівнем сформованості досліджуваної якості та зменшення кількості учнів з низьким і дуже низьким рівнем сформованості естетичної культури.

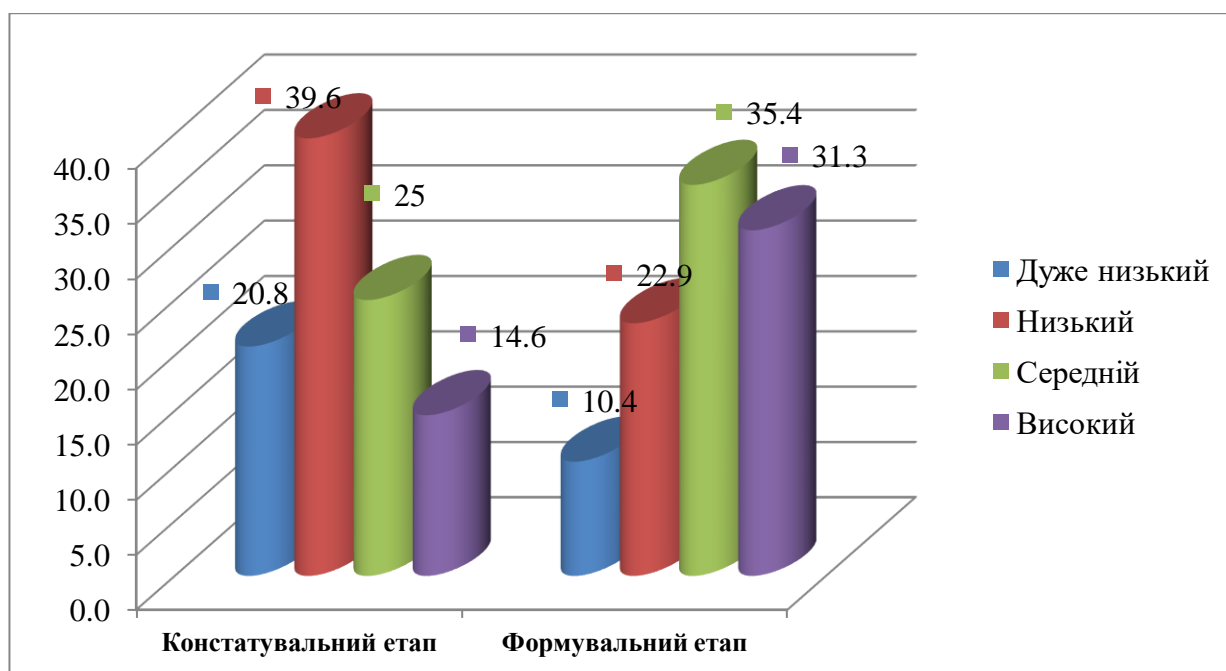

Рис. 3.1. Результати визначення рівнів сформованості естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями протягом експерименту (у %)

Таким чином, запроваджені засоби театралізованої діяльності сприяли формуванню естетичної культури та покращенню її рівня у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти, які були реалізовані на засадах виховної технології. Участь у діяльності дитячого театру ефективно вплинула на збагачення емоційно-почуттєвої сфери школярів, вироблення в них умінь осмислювати особистісну значущість цінностей, втілювати їх у власній життєтворчості, проектувати способи реалізації пріоритетних цінностей, сприяла розвиткові вольових рис характеру, відчутно посилила позитивне сприйняття цінностей національної культури.

Висновки до розділу 3

В ході дослідження було розроблено зміст і методи процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності в умовах закладу спеціальної освіти. На формувальному етапі було проведено 22 заняття (бесіди з елементами театралізованої діяльності, гра-драматизація, гра-інсценізація, гра-змагання, театралізована гра, заочна подорож, відвідання лялькової вистави, відвідання

2 дитячих вистав), підготовлено 2 виступи лялькового гуртка, які проводились у позаурочний час.

На основі аналізу літературних джерел та результатів констатувального етапу педагогічного експерименту було виділено умови забезпечення педагогічного керівництва формуванням естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями: здійснення пропедевтичної роботи, комплексна взаємодія різних спеціалістів в умовах спеціального закладу освіти; співробітництво дитини з педагогом; добір спеціальних методів корекційного навчання, поєднання їх з елементами театралізованої діяльності; індивідуальний підхід у формуванні ціннісних орієнтацій.

У змісті роботи дитячого театру знайшло відображення залучення учнів до системи цінностей, насамперед цінностей національної культури, що здійснювалося через складові структури діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями. Репертуар дитячого театру створювався на основі творів глибокого духовно-морального, соціального змісту, що сприяли активізації процесу пізнання та засвоєння учнями цінностей. Діяльність дитячого театру була організована на засадах виховної технології, спрямованої на розвиток естетичної культури з опорою на виховні можливості самодіяльної творчості.

За результатами формувального етапу дослідження були визначені групи учнів з інтелектуальними порушеннями, що мають відповідний рівень сформованості ціннісних орієнтацій: високий – 31,3 % на відміну від 14,6 % на констатувальному етапі дослідження, середній – 35,4 % на відміну від 25,0 %, низький – 22,9 % на відміну від 39,6 %, дуже низький – 10,4 % на відміну від 20,8 % на попередньому етапі дослідження.

Таким чином, запроваджені засоби театралізованої діяльності сприяли формуванню естетичної культури та покращенню її рівня у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти, які були реалізовані на засадах виховної технології.

ВИСНОВКИ

1. В ході теоретичного аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти процесу формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями. Виявлено, що сучасні підходи до формування естетичної культури у молодших школярів передбачають використання народних традицій, які виступають засобом формування морально-етичних цінностей дітей молодшого шкільного віку, є потужним підґрунтям формування у них естетичних поглядів, переконань і світогляду, навичок і звичок моральної поведінки, моральних почуттів, морально-вольових рис характеру та єдності між свідомістю та поведінкою.

2. В результаті дослідження проаналізовано психолого-педагогічні особливості засвоєння естетичних норм учнями з інтелектуальними порушеннями, основними з яких є: недостатній взаємозв'язок свідомості та поведінки, характеру і почуттів, розходження між словом і ділом, намірами, бажаннями і реальними вчинками, розумом і емоційними проявами. На теоретичному рівні доведено, що процес засвоєння естетичних норм учнів з інтелектуальними порушеннями буде дієвим лише тоді, коли він комплексно впливатиме на формування знань, переконань, світогляду; формування навичок моральної поведінки; формування позитивних рис характеру і волі; формування моральних почуттів.

Визначено виховні можливості театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури учнів з інтелектуальними порушеннями закладені: у механізмах створення художньо-театрального образу, у впливові на особистість комплексу видів мистецтва, у колективному характері театральної творчості. Розвиток творчого бачення розширює та поглиблює знання учнів з інтелектуальними порушеннями про цінності, актуалізує їхній досвід. Театральна діяльність створює умови для організації творчої колективної життєдіяльності дітей означеної нозології та зумовлює необхідність більш широкого використання театралізованої діяльності у формуванні естетичної

культури учнів з інтелектуальними порушеннями.

3. Досліджено стан розвитку процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у позаурочній діяльності. За результатами дослідження були визначені групи учнів з інтелектуальними порушеннями, що мають відповідний рівень сформованості естетичної культури: високий – 12,5 %, середній – 25,0 %, низький – 43,8 %, дуже низький – 18,7 %. Ці дані свідчать, що в більшості учнів означеної нозології особистісна ціннісна система або ще не склалася, або ж не виконує свою функцію як регулятора поведінки. Тому потрібна активізація педагогічних зусиль в означеному напрямку.

Результати констатувального етапу експериментального дослідження засвідчують, що основними причинами незадовільного стану використання театралізованої діяльності і з метою формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями є: недооцінка виховної ролі дитячого театру в спеціальному закладі освіти і сім'ї; недостатня професійно-педагогічна компетентність керівників театральних колективів та слабка їхня обізнаність з методикою формування ціннісних орієнтацій учнів означеної нозології у діяльності дитячого театру; недостатнє науково-методичне забезпечення цього процесу. Необхідною постає цілісна система творчої діяльності школярів, її відкритість соціуму, формування істинної, а не декларованої взаємодії педагогів, батьків і дітей.

4. Обґрунтовано процес використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями, який забезпечується атмосферою педагогічної підтримки дитячої театральної творчості, збільшенням кількості суб'єктів виховної дії, включенням учнів до різноманітних видів діяльності, використанням виховної технології, спрямованої не тільки на ознайомлення дітей з цінностями та розвиток їх емоційного сприйняття і осмислення, але і на створення можливостей перевірки дієвості особистісних цінностей, здатності дітей до творчості, самостійності, відповідальності, що і визначає ефективність формування естетичної культури.

Педагогічними умовами використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями виступають: утвердження в спеціальному освітньому закладі підходу до дитячої театральної творчості як морально-значущої ланки освітнього процесу; удосконалення структури та змісту діяльності дитячого театру; організація діяльності дитячого театру як виховної технології, що спрямована на формування компонентів естетичної культури; організація взаємодії спеціального освітнього закладу і сім'ї.

5. В ході дослідження було розроблено зміст і методи процесу формування естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями у процесі театралізованої діяльності в умовах закладу спеціальної освіти, до яких входили бесіди з елементами театралізованої діяльності, ігри-драматизації, ігри-інсценізації, ігри-змагання, театралізовані ігри, відвідання лялькових вистав, підготовка виступів лялькового гуртка, які проводились у позаурочний час. У змісті роботи дитячого театру знайшло відображення залучення учнів до системи цінностей, насамперед цінностей національної культури, що здійснювалося через складові структури діяльності учнів з інтелектуальними порушеннями. Репертуар дитячого театру створювався на основі творів глибокого духовно-морального, соціального змісту, що сприяли активізації процесу пізнання та засвоєння учнями цінностей. Діяльність дитячого театру була організована на засадах виховної технології, спрямованої на розвиток естетичної культури з опорою на виховні можливості самодіяльної творчості.

За результатами формувального етапу дослідження були визначені групи учнів з інтелектуальними порушеннями, що мають відповідний рівень сформованості ціннісних орієнтацій: високий – 31,3 % на відміну від 14,6 % на констатувальному етапі дослідження, середній – 35,4 % на відміну від 25,0 %, низький – 22,9 % на відміну від 39,6 %, дуже низький – 10,4 % на відміну від 20,8 % на попередньому етапі дослідження.

Робота з формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями здійснювалась поступово: на початковому етапі дослідження з учнями проводились традиційні форми виховної роботи, до структури яких включались елементи театралізованої діяльності: бесіди з елементами інсценування виховуючих ситуацій, розповіді з використанням гри-драматизації і т.ін. Робота дитячого театру будувалася на засадах виховних технологій. Концептуальною основою його діяльності були визначені ідеї соціально-виховуючої ролі театру та вагомого значення національної культури для формування життєздатного молодого покоління.

Таким чином, впроваджені засоби театралізованої діяльності сприяли формуванню естетичної культури та покращенню її рівня у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти, які були реалізовані на засадах виховної технології, спрямованої не тільки на ознайомлення дітей з цінностями та розвиток їх емоційного сприйняття і осмислення, але і на створення можливостей перевірки дієвості особистісних цінностей, здатності дітей до творчості, самостійності, ініціативності, відповідальності, що і визначає ефективність формування естетичної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрющенко Т. Ю. Коррекционные и развивающие игры для младших школьников : учебн.-метод. пособ. для школьных психологов. Волгоград : Перемена, 1993. 60 с.
2. Анненков В. П. Особливості формування ціннісних орієнтацій учнівської молоді. К., 1999. 137 с.
3. Афанасьев Ю. Л. Національна культура як предмет професійної діяльності. *Національне виховання : формування світогляду і духовних цінностей у студентської молоді* : зб. мат-лів, тез міжвузівської наук.-практ. конф. Рівне : РДК, 1996. С. 13–15.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : наук. видання. К. : Либідь, 2003. 280 с.
5. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М. : Просвещение, 1988. 226 с.
6. Бондар В. І. Передумови розвитку державної системи спеціального навчання дітей із психофізичними вадами. *Дефектологія*. 1997. № 2. С. 2–6.
7. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості. *Цінності освіти і виховання* : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В.Сухомлинської. К. : АПН України, 1997. С. 24–26.
8. Бурданова М. С. Театральная работа в школе с аномальными детьми. *Театр в школе*. СПб. : Питер, 2002. С. 107–154.
9. Буткевич А. Воспитательное значение детского театра. *Воспитание и обучение*. 1999. № 5. С. 146–158.
10. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 191 с.
11. Ващенко Г. Г. Праці з педагогіки і психології / упоряд. і автор передмови О. І. Вишневецький. К. : Школяр, 2000. 416 с.
12. Виховання школярів засобами театрального мистецтва : метод. реком. на допомогу педагогам шкіл, викладачам пед. училищ та керівникам театральних колективів позашкільних установ. К. : ІЗМН, 1996. 20 с.

13. Вишневський О. І. Сучасне українське виховання : педагогічні нариси. Львів : Львівський обласний наук.-метод. ін-т освіти; Львів. обласне педагог. тов-во імені. Г. Ващенка. 1996. 238 с.
14. Волицька І. В. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX – поч. XX ст. К. : Наукова думка, 1992. 139 с.
15. Вольперт И. Е., Говоров Н. С. К вопросу о методах театрализации в психотерапии. / в сб. : *Психотерапия при нервных и психических заболеваниях*. Л. : Академкнига, 1973. 266 с.
16. Вороний М. К. Театральне мистецтво і український театр. *Твори*. К. : Дніпро, 1989. С. 320–404.
17. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6-ти т. Основы дефектологии / под ред. Т. А. Власовой. М. : Педагогика, 1983. Т. 5. 368 с.
18. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
19. Гаврилушкина О. П. Об организации воспитания детей с недостатками умственного развития. *Дошкольное воспитание*. 1998. № 2. С. 67–71.
20. Грушевський М. С. Історія української культури : в 6 т. 9 кн. К. : Либідь, 1993. Т. 1. 392 с.
21. Гуревич П. С. Человек и его ценности. *Человек и его ценности*. М. : ИФАН, 1988. Ч. 1. С. 1–15.
22. Дарвиш О. Возрастная психология : учеб. пособ. для высш. учеб. заведений / под ред. В. Е. Ключко. М. : Владос, 2003. 264 с.
23. Дергач М. А. Практика застосування театрального мистецтва в освітній системі України [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua./portal/soc_gum/pspo
24. Джола Д. М., Щербо А. Б. Теорія і методика естетичного виховання школярів : навч.-метод. посіб. К. : ІЗМН, 1998. 392 с.
25. Дем'янчук О. Н. Методика художньо-естетичного виховання учнів загальноосвітньої школи. К. : ІЗМН, 1996. 56 с.

26. Дети и театр : сб. ст. / под ред. Н. С. Шер. Л. : Мысль, 1925. 134 с.
27. Дробот Л. С. Виховання санітарно-гігієнічної культури в учнів допоміжних шкіл-інтернатів. Дефектологія. 2004. № 3. С. 30–32.
28. Дряпіка В. І., Савченко Н. С. Педагогічний аспект ціннісного орієнтування сучасної молоді. *Імідж школи на порозі XXI століття*: Практико-орієнтований посібник / ред. І. Г. Єрмаков. К. : Інститут педагогіки АПН України, Інститут психології АПН України, 1998. С. 158–163.
29. Духовні цінності українського народу / С. М. Возняк, В. І. Кононенко, І. В. Кононенко та ін. Івано-Франківськ : Плай, 1999. 294 с.
30. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика : учеб. пособ. К. : Вища школа, 1985. 328 с.
31. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества. М. : Академический проект: Культура, 2005. 304 с.
32. Жам В. І., Легенький Ю. Г., Сікорський М. І. Українська народна естетика. К. : ДАЛПУ, 1996. 255 с.
33. Зязюн І. А. Миропольська Н. С., Хлебникова Л. О. Виховання естетичної культури школярів. К. : ІЗМН, 1998. 156 с.
34. Ілляшенко Т. Д., Рождественська М. В. Допоможіть дитині розвиватися (поради для батьків). Кам'янець-Подільський : Абетка, 1997. 104 с.
35. Каган М. С. Философская теория ценности. Санкт-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 1997. 205 с.
36. Казимиров О. А. Український аматорський театр (дожовтневий період). К. : Мистецтво, 1965. 133 с.
37. Карвасарский Б. Д. Психотерапия : учеб. для вузов / изд. 2-е, перераб. СПб.: Питер, 2002. 672 с.
38. Кисіль О. Г. Український театр : дослідження. К. : Мистецтво, 1968. 260 с.
39. Кобзар Б. С., Постовойтов Є. П. Специфіка позаурочної виховної роботи з учнями шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків. К. : АПН, Стилос, 1997. 310 с.

40. Колишкін О. В. Корекційна освіта : вступ до спеціальності : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2013. – 392 с.
41. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта : від основ до практики : монографія. К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
42. Комаровська О. А. Формування почуття національної гідності в процесі вивчення школярами української театральної культури. *Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах* : мат-ли звіт. наук.-практ. конф. К. : Інститут проблем виховання АПН України, 1999. С. 60–63.
43. Кот М. З. Теорія і методика виховної роботи. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 216 с.
44. Красильникова О. В. Історія українського театру ХХ сторіччя : монографія. К. : Либідь, 1999. 208 с.
45. Кузьміна Т. И. Проблема исследования Я-концепции умственно отсталых младших школьников. *Коррекционная педагогика*. 2005. № 2 (8). С. 29–34.
46. Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості : аспекти самоформування вмінь організувати творчість дітей : навч. посіб. К. : ІЗМН, 1998. 156 с.
47. Лещенко М. П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання. К., 1996. 192 с.
48. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики : учеб. пособ. Донецк, Лебідь, 2002. 327 с.
49. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
50. Мамонтов Я. А. Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч.1. Педагог як митець. Х. : Держ. вид. Укр. 1922. 365 с.
51. Марченко Т. А. Театр воспитывает. М. : Педагогика, 1976. 128 с.
52. Масол Л. М. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій. *Мистецтво та освіта*. 2001. № 1. С. 2–5.

53. Матвєєва М. П., Миронова С. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : К.- Подільський ДУ, 2005. 164 с.

54. Методи дослідження ціннісних орієнтацій учнівської молоді / за ред. Р. П. Скульського і В. І. Костіва. Івано-Франківськ : Прикарпатський ун-т імені В. Стефаника, 1997. 132 с.

55. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: навч. посіб. Кам'янець-Подільський : К.- Подільський ДУ, 2008. 204 с.

56. Моргун А. С. Теоретичні аспекти процесу формування естетичної культури в учнів з інтелектуальними порушеннями. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців. Ч I* : зб. наукових праць VIII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених 19 травня 2021 року : вип. 9. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С. 260–265.

57. Ситнік А. С. Використання засобів театралізованої діяльності у формуванні естетичної культури молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. *Корекційно-реабілітаційна діяльність : стратегії розвитку у національному та світовому вимірі* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (24 листопада 2021 р., м. Суми). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. С. 345–349.

58. Осипець Р. О. Формування національної самосвідомості майбутніх учителів засобами української народнопісенної культури. К. : «Магістр-S», 1999. 207 с.

59. Павелків Р. В. Вікова психологія : підруч. К. : Кондор, 2011. 468 с.

60. Підласий І. П. Ідеали українського виховання. *Рідна школа*. 2000. № 2. С. 3–7; № 4. С. 6–13.

61. Програма курсів підготовки педагогів дитячих дошкільних закладів, установ, загальноосвітніх шкіл, гуманітарних ліцеїв з викладання предмета «Театр» / укл. Л. М. Іваницька : зб. програм та метод. реком. з естетичного виховання. К. : Освіта, 1994. 52 с.

62. Програми для гуртків, секцій, творчих об'єднань позашкільних закладів суспільно-громадського та художньо-естетичного напрямку / укл. : Л. І. Ковбасенко, Л. М. Павлова. К. : ІЗМН, 1996. 400 с.

63. Психолого-педагогічні основи корекційної роботи в спеціальній школі. Хрестоматія: навч. посіб. / за ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : К.- Подільський ДУ, 2004. 220 с.

64. Психологія розумово відсталих дітей (тексти лекцій) : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / укл. І. Ю. Ужченко. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 138 с.

65. Розенштейн М. Театральне мистецтво у педагогічній практиці. *Шлях освіти*. 1924. № 1–12. С. 103–125.

66. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника. М. : Просвещение, 1986. 190 с.

67. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. П. : Довкілля-К. : 2011. 844 с.

68. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підруч. Частина I. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 238 с.

69. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталого дитини : підруч. К. : Знання, 2008. 359 с.

70. Синенко П. А. Театральная педагогика в школьном пространстве. *Сибирский учитель*. 2009. № 6 (30). С. 42–56.

71. Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. В. І. Бондаря. Луганськ : Альма-матер, 2003. 436 с.

72. Спеціальна психологія : навч. посіб. для студентів спец. 6.010105 – «Корекційна освіта» / Н. Г. Пахомова, М. М. Кононова; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава : АСМІ, 2015. 359 с.

73. Специальная психология : учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. / В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева и др.; под ред. В. И. Лубовского. 2-е изд., испр. М. : Академия, 2005. 464 с.

74. Стадненко Н. М., Матвєєва М. П., Обухівська А. Г. Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський : К.-Подільський ДУ, 2002. 200 с.
75. Сухомлинский В. О. Вибрані педагогічні твори в 5 т. Т. 1. К. : Радянська школа, 1986. 674 с.
76. Театр в школі : книга для вчителя / упоряд. Н. Є. Миропольська. К. : Рад. школа, 1990. 158 с.
77. Театр и дети. *Семейное воспитание* : краткий словарь / сост. : И. В. Гребенников, Л. В. Ковинько. М. : Политиздат, 1990. С. 255–256.
78. Український дефектологічний словник /Л. В. Вавіна, А. М. Висоцька, В. В. Засенко та ін.; за ред. В. І. Бондаря. К. : Милосердя України, 2001. 211 с.
79. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р. П. Скульського, упор. О. М. Павліченка. К. : АПН України, 1997. 224 с.
80. Шеремет М. К. Проблеми та перспективи спеціальної освіти /зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського НУ імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. К.-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2007. Вип. VIII. С.101–103.
81. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї. К. : Культурол. ПП «Боривітер», 2000. 260 с.
82. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент. К. : ПНЦ АПНУ, 2006. 362 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Адаптований варіант діагностичної бесіди

«Виявлення рівня розуміння моральних понять»

Мета: виявити в учнів знання про норми і правила моральної поведінки, уявлення про добро і зло, хороше і погане.

Дана бесіда проводиться індивідуально з кожною дитиною. Вона спрямована на вивчення рівня розуміння дітьми моральних понять. Учнім задавалися наступні питання:

1. Яку людину можна назвати хорошою (поганою)? Чому?
2. Яку людину можна назвати доброю (злою)? Чому?
3. Яку людину можна назвати справедливою? Чому?
4. Що значить співчувати іншій людині?
5. Які люди потребують допомоги інших людей? Чому?
6. Як можна допомогти іншим людям?
7. Кому ти в житті допомагаєш? Яким чином?
8. Що ти при цьому відчував?
9. З ким би хотів сидіти за однією партою? Чому?
10. Чи допомагаєш ти своєму товаришу по парті? В яких випадках?
11. Що ти відчуваєш, коли тебе просять про допомогу, наприклад вчитель просить набрати і принести води?
12. Чи завжди ти дякуєш, коли тобі хтось допоміг?

Результати фіксуються в протоколі.

Низький рівень (1 бал) – дитина допускає помилки в поясненні деяких моральних почуттів і якостей. Наприклад, „Добрий той, хто малює добре”, „справедливим можна назвати сміливого” і т. д. Переважають відповіді, що пояснюють якості і почуття на прикладах, на основі аналізу повсякденних ситуацій та літературних творів.

Середній рівень (2 бали) – дитина не чинить помилок в поясненні сенсу моральних почуттів і якостей. Переважають узагальнені уявлення про справедливість, чуйність, дбайливість, доброту, дружбу. Відповіді висловлюють негативне ставлення до таких моральних якостей, як жорстокість, байдужість, несправедливість. Доброзичливе, співчутливе ставлення до людей, бажання їм допомагати.

Високий рівень (3 бали) – спостерігаються узагальнені уявлення про широке поле позитивних і негативних моральних почуттів і якостей; значний обсяг знань і досвід взаємодії з людьми допомоги їм.

Додаток Б

Анкета з метою визначення сформованості ціннісних орієнтацій учнів

Дорогий друже! Просимо тебе розкрити власне розуміння найважливіших людських цінностей, відповівши на запитання анкети

1. Що ти розумієш під поняттям гармонія? _____

2. Яку людину, суспільство можна назвати вільними? (Що таке свобода?) _____

3. В чому виражається у наш час відповідальність (співпричетність) кожної людини? _____

4. Що таке добро? _____

5. Як ти розумієш людську мудрість? Мудрою може бути тільки старша людина чи й молода? _____

6. У чому знаходить вираження краса? _____

- Чи вірне твердження, що краса робить людей моральнішими? _____

7. Що є для тебе святим? _____

8. Які види пізнання необхідні людині в першу чергу? _____

9. Справедливість (правда) у суспільстві, колективі, сім'ї – це _____

10. Що таке творчість? _____

11. Що є найважливішим, життєвонеобхідним для людини? (Що таке користь корисність)? _____

Дякуємо за співпрацю!

Додаток В

Карти ранжування цінностей

Карта 1

Дорогий друже! Просимо тебе взяти участь у дослідженні. Яке з пояснень названих цінностей є для тебе найближчим? Підкресли його. Можеш дописати свій варіант. Навпроти кожного пояснення постав оцінку за 5-бальною шкалою оцінювання.

Цінність	Пояснення	Оцінка (1 – 5)
Добро	а) працездатність протягом усього життя; б) повага від людей; в) надійні друзі; г) дружна сім'я; д) твій варіант –	
Користь (життєва необхідність)	а) здоров'я; б) матеріально забезпечене життя; в) гроші; г) розваги, задоволення; д) твій варіант –	
Краса	а) гармонія в природі; б) мистецтво; в) краса внутрішнього світу людини; г) гарна зовнішність людини, її одяг; д) твій варіант –	
Справедливість	а) порядок в державі, сильна влада; б) рівність між людьми в добробуті; в) забезпечення прав усіх громадян держави; г) отримання кожною людиною винагороди у відповідності з її трудовим внеском; д) твій варіант –	
Свобода	а) незалежність у діях і вчинках; б) можливість реалізувати свої плани, мрії; в) влада над людьми; г) незалежний ні від кого внутрішній світ (думки, мрії, прагнення); д) твій варіант –	
Пізнання	а) знання про природний світ; б) знання про суспільство; в) знання про відносини між людьми; г) знання про людину, її психологічні особливості; д) твій варіант –	

Цінність	Пояснення	Оцінка (1 – 5)
Святість	а) Бог; б) Батьківщина; в) Мати; г) Природа; д) твій варіант-	
Мудрість	а) душевна рівновага, душевний спокій; б) прагнення до злагоди у стосунках з людьми; в) любов до людей і навколишнього світу; г) виважений погляд на людей і навколишній світ; д) твій варіант –	
Творчість	а) заняття музикою, літературою, живописом; б) технічна творчість; в) робота над науковою проблемою; г) творення нового в побуті (прикрашання житла, моделювання одягу, приготування незвичних страв); д) твій варіант –	

Дякуємо за співпрацю!

Карта 2

Дорогий друже! Просимо тебе взяти участь у науковому дослідженні. Вибери 10 найважливіших для тебе життєвих цінностей, обведи їх порядкове число кружком. Навпроти кожної з цінностей постав оцінки за 12-бальною шкалою, залежно від значимості цінності для тебе.

№ п/п	Цінність (вартість)	Оцінка (1 – 12)
1.	Працьовитість	
2.	Віра в Бога	
3.	Мистецтво, музика	
4.	Друзі	
5.	Родина (батьки, брати, сестри)	
6.	Народна пісня, народні свята	
7.	Батьківщина	
8.	Здоров'я	
9.	Краса природи	
10.	Гарні речі	
11.	Вміння пізнавати навколишній світ	
12.	Життєва мудрість (виважений погляд на навколишній світ, на людські взаєностосунки, душевна рівновага)	
13.	Розваги, вечірки	
14.	Милосердя (допомога слабшим, старшим за віком, хворим)	
15.	Гідність, повага від людей	
16.	Творчі здібності, здатність створювати нове, оригінальне в побуті, техніці, культурі)	
17.	Гарна квартира	
18.	Відповідальність перед людьми, суспільством	
19.	Свобода (можливість діяти, незважаючи ні на кого)	
20.	Свобода (можливість реалізувати свої мрії, плани)	
21.	Порядок в країні	
22.	Книги, журнали, газети	
23.	Телебачення (музичні передачі, шоу)	
24.	Телебачення (пізнавальні передачі, новини)	
25.	Рівність між людьми	
26.	Скромність	
27.	Чесність	
28.	Успіх, висока посада, влада	
29.	Справедливі стосунки між людьми	
30.	Активне громадське життя	
31.	Сім'я (чоловік, дружина, діти)	
32.	Цікава робота	
33.	Гроші	

Карта 3

Дорогий друже!

Вибери найважливішу для себе групу цінностей (1-2)

Гроші; успіх; задоволення; розваги.

Дружба; відповідальність; чесність; милосердя.

Пізнання явищ навколишнього світу; пізнання суспільних процесів; пізнання психологічних особливостей людини; самопізнання.

Краса природи, мистецтва; художня творчість; краса помешкання, одягу; краса взаємин між людьми.

Сім'я; діти; добробут; здоров'я.

Активне громадське життя; захист прав і свобод особистості, народу; соціальна справедливість; патріотизм.

Прагнення в житті високого, надбуденого; віра в Бога; сприйняття Матері, Природи, Батьківщини як святості.

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Г

Тести з метою визначення ціннісних орієнтацій учнів

Тест 1

Дорогий друже! Просимо тебе допомогти у проведенні наукового дослідження і відповісти на запитання (вибрати варіанти відповідей)

1. Хто найбільше впливає на спрямованість твоєї поведінки?
 - а) друзі;
 - б) батьки;
 - в) вчителі;
 - г) дідусь, бабуся.
2. З яких джерел ти береш ідеї для вироблення життєвого ідеалу?
 - а) літератури;
 - б) народної культури, досвіду життя наших попередників;
 - в) історії;
 - г) прикладу життєдіяльності сучасних політиків; сучасних спортсменів; сучасних бізнесменів; сучасних співаків молодіжної музики;
 - д) прикладу життя своїх батьків;
 - е) мистецтва (театр, музика, живопис);
 - є) Біблії.
3. Чому ти надаєш перевагу у вільний час?
 - а) спілкуюся з друзями;
 - б) допомагаю батькам, бабусі, дідусеві;
 - в) спілкуюся з членами моєї сім'ї, родичами;
 - г) займаюся громадською роботою (актив класу, учнівське самоврядування;
4. Який із видів дозвілля ти вибереш в першу чергу?
 - а) вечірка з друзями;
 - б) дискотека;
 - в) сімейне свято з піснями, читанням, грою на музичних інструментах;
 - г) перегляд концертів, театральних спектаклів, виставок.
5. Яку роль у твоєму житті відіграє театр?
 - а) відвідую вистави професійного театру;
 - б) займаюся у шкільному театральному гуртку (гуртку позашкільного закладу);
 - в) самотійно разом з друзями, батьками готуємо невеликі театральні сценки до сімейних свят, днів народження, народних свят;
 - г) ніяку.
6. Чи хотів би (хотіла б) ти разом з батьками готувати свята?
 - а) сімейні свята (дні народження, визначні події у житті сім'ї);
 - б) народні свята (Різдво, Великдень);
 - в) свята свого класу;
 - г) з батьками свята готувати нецікаво.

7. Хто з діячів всесвітньої історії та історії України тобі подобається найбільш?

8. Назви літературних героїв, яких би ти хотів (хотіла) наслідувати у своєму житті?

9. Ти йдеш у розвідку. Яких людей ти візьмеш із собою. Вкажи риси їх характеру.

Тест 2

Дорогі діти! Просимо вас у кожному завданні вибрати одну відповідь. Обведіть букву, що позначає цю відповідь, кружком.

1. У бабусі сьогодні день народження. Я їй подарую:
 - а) квіти, які виростила сама;
 - б) попрошу в батьків грошей і куплю подарунок у магазині;
 - в) допоможу бабусі готувати святковий стіл
 - г) виготовлю власними руками сувенір (напишу в честь бабусі вірш, придумаю пісню).
2. Мій друг захворів і лікується дома. Я буду:
 - а) кожного дня телефонувати і запитувати про здоров'я та настрій;
 - б) приходити часто до нього додому, щоб допомогти виконати домашні завдання;
 - в) приходити до нього додому, щоб просто поспілкуватися, підняти йому настрій;
 - г) я не маю часу, щоб приділяти йому багато уваги.
3. У мами з татом сьогодні вихідний день. Тому я:
 - а) піду з ними гуляти в парк;
 - б) ми всі разом будемо займатися домашніми справами;
 - в) влаштуємо свято з іграми, співами, читанням віршів;
 - г) мені цікавіше провести час із друзями.
4. У школі мені найбільш подобається таке дозвілля:
 - а) дні іменинника;
 - б) народні свята (Різдво, Великдень);
 - в) свята, що проводяться разом з батьками;
 - г) ігри, дискотеки.
5. На Олімпійських іграх у честь перемоги наших спортсменів виконують Гімн України. Я в цей час відчуваю:
 - а) гордість за свою країну;
 - б) радію за наших спортсменів;
 - в) хочу і самому здійснити щось важливе, щоб уславити свою державу;
 - г) нічого не відчуваю.
6. Друг-іноземець попросив показати найкраще, що має український народ. Я йому:
 - а) заспіваю народну пісню;
 - б) прочитаю вірші Т.Г.Шевченка;
 - в) запрошу на обід з варениками, борщем, пампушками;
 - г) поведу на молодіжну дискотеку.

7. Я вважаю, що гарною є людина, яка:
- а) чесна;
 - б) скромна;
 - в) має гарні риси обличчя;
 - г) гарно одягається.
8. Я своїх батьків найбільш ціную за те, що вони:
- а) заробляють багато грошей і купують мені те, що я хочу;
 - б) є гарними працівниками і їх поважають на роботі;
 - в) дають мені поради, захищають, підтримують мене;
 - г) організовують для мене поїздки, екскурсії, свята, розваги

Додаток Е

Зміст формування ціннісних орієнтацій учнів

Цінність	Компоненти ціннісних орієнтацій		
	Когнітивний (знання цінності)	Емоційно-смісловий (емоційне сприйняття, особистісний смісл)	Мотиваційно- діяльнісний (розробка способів (плану) та готовність до діяльності)
Свобода	Реалізація задатків, здібностей, планів; власна думка на соціальні, моральні, політичні процеси в суспільстві, на історію Батьківщини; діяльність, за яку несеш особисту відповідальність; здатність до захисту власних інтересів, інтересів групи, суспільства, реалізація конституційних прав, прав учня, свобода внутрішнього світу	Емоційні переживання за обмеження власної свободи, колективу, суспільства; радість від здійснення планів, реалізації здібностей. Поєднання цінностей свободи і співпричетності є гармонійним. Займає одне з провідних місць в ієрархії цінностей особистості.	Участь у громадській роботі школи, учнівських асоціацій; участь у диспутах, конференціях; здобуття правових знань, знань з історії України, всесвітньої історії, звичаєвого права в Україні.
Співпричетність (відповідальність)	Відповідальність перед рідними, старшими, Батьківщиною; милосердя (допомога слабшим, хворим), обов'язок перед друзями, колективом, громадськістю рідного міста (села), природним довкіллям.	Емоційний відгук на людський біль, екологічні біди; любов до рідних, почуття дружби. Гармонійне поєднання відповідальності перед родиною і перед Батьківщиною. Цінність займає одне з провідних місць в ієрархії особистісних цінностей.	Допомога батькам, рідним; здобуття знань, які будуть корисними народові, Батьківщині; допомога друзям вирішувати складні проблеми; конкретні справи щодо захисту природи.

Добро	Праця, працездатність протягом життя; міцна, дружна сім'я; честь, гідність, скромність; повага від людей; надійні друзі.	Непримиримість до лінощів, безчестя, неповаги людини. Почуття радості від спілкування з рідними, друзями. Цінність займає одне з провідних місць в ієрархії особистісних цінностей.	Оволодіння моральними нормами, правилами дружби; формування якостей майбутнього сім'янина; вироблення трудових навичок.
Користь	Гурбота про власне здоров'я, добробут; створення матеріальних умов для навчання, відпочинку.	Несприйняття користі як споживацтва, утилітаризму.	Оволодіння знаннями з основ народної медицини, валеології; заняття фізкультурою, вміння поєднувати працю з відпочинком, організувати свята сім'ї, родини; здобуття знань для майбутньої професії, підготовка до трудової діяльності, оволодіння навичками економного ведення домашнього господарства.
Істина (пізнання)	Знання про природний світ, суспільно-громадські процеси, міжособистісні стосунки, психологічні особливості людини.	Позитивне сприйняття різнобічної інформації про навколишній світ та внутрішній світ особистості.	Здобуття знань в навчальних закладах, самоосвіта, робота в бібліотеках; розширення кола спілкування; оволодіння певними психологічними знаннями, робота над пізнанням власного духовного світу.

<p>Правда (справедливість)</p>	<p>Соціальна рівність людей, забезпечення прав усіх громадян; отримання кожною людиною винагороди відповідно до її трудового внеску; дієвість у суспільстві високих моральних норм.</p>	<p>Емоційне переживання несправедливості, що чиниться відносно твоєї особистості, колективу, народу.</p>	<p>Розвиток волевих якостей, вмінь цивілізованими методами відстоювати справедливі стосунки між людьми, соціальну рівність.</p>
<p>Мудрість</p>	<p>Вміння сприймати світ не в однозначних, а в багатозначності; пошук в навколишньому світі насамперед всього позитивного, конструктивного; вміння йти на розумні компроміси, прагнення до злагоди у стосунках з людьми; душевна рівновага, душевний спокій.</p>	<p>Позитивне сприйняття вирішення конфліктних ситуацій, тих моментів, коли не даються крайні оцінки подіям і явищам навколишньої дійсності.</p>	<p>Розширення спілкування з людьми, аналіз різних життєвих ситуацій; вивчення усної народної творчості (казок, легенд, прислів'їв, приказок тощо); налагодження позитивно-емоційних стосунків із старшими людьми.</p>
<p>Творчість</p>	<p>Пошук власного шляху оволодіння мистецтвом музики, літератури, живопису; винахідництво в технічній діяльності; творення нового в побуті, довкіллі.</p>	<p>Переживання радості від занять музикою, літературою, живописом, театром; від результативності технічної творчості; від прикрашання житла, моделювання одягу.</p>	<p>Заняття в гуртках школи, позашкільних закладів, самостійні творчі заняття; зустрічі з творчими людьми; сприяння створенню в сім'ї атмосфери небуденності, творчості. Робота в секціях МАН.</p>

<p>Краса</p>	<p>Гармонія в природі; твори мистецтва; краса внутрішнього світу людини, людських взаємин; дизайн помешкання, одягу.</p>	<p>Радісні переживання від спілкування з природою, мистецтвом, високодуховними людьми, захоплення внутрішньою красою людей. Позитивне сприйняття елегантного одягу, естетично оформленого помешкання.</p>	<p>Знайомство з творами різних видів мистецтва, заняття в гуртках, відвідування виставок, концертів, вистав професійного театру. Розширення знань з життя і діяльності відомих мислителів, митців. Читання творів художньої літератури, де розкрита духовна краса людини.</p>
<p>Святе</p>	<p>Схиляння перед величчю світу, природою, шанування Матері, Батьківщини; сприйняття релігії як прагнення людини піднятися над буденністю, приземленістю, недосконалістю.</p>	<p>Емоційно-піднесені, хвилюючі, духовно-високі переживання при сприйнятті краси природи, під час урочистостей у честь Матері, Батьківщини, в момент релігійних культових дійств.</p>	<p>Участь у заходах на честь Матері, Батьківщини, відвідування культових дійств релігії рідного народу, екскурсії-свята в природу; здійснення милосердних вчинків; вивчення творів філософської проблематики.</p>

Додаток Ж

Програмка до вистави «Радуйся, Земле, Ясен Світ засвітився»

Ця поетична вистава створена на основі міфології стародавніх українців і пояснює символіку різдвяних дійств, які дійшли і до нашого часу.

Різдво Всесвіту (Ясного Світу) – це, за уявленнями наших предків, народження бога Сонця – Коляди, бога Місяця і богині Води – Дани.

Світлі з'яви богів відбуваються тоді, коли вся природа і людський світ томляться в царстві важкого Мороку. І ось на прохання-молитву всього живого світу верховна богиня Лада дарує маленького бога Сонця – Коляду. Він своїми променями відганяє злий Морок. Про цю подію Зоря повідомляє Колядників – людей, які вміють розуміти Небо. Вона дає їм Звізду, маленьку частинку Коляди, щоб вони змогли принести радісну звістку людям. У всіх домівках щиро приймають колядників.

Небо і Земля поєднались світлим святом. Легким танком пролітають Коза та Маланка, помічники Коляди. Вони приносять добро, урожай, змитають з душ людських та їхніх домівок важкий бруд. І хоч злий Морок ще прагне чинити свою недобру справу, сили світла і надії перемагають.

Завершується Різдво Всесвіту народженням покровителя ночі та полів Місяця і богині води Дани, яка дарує світу силу і чистоту.

То ж вславляють люди своїх світлих богів, співаючи гімн Колядників: «Радуйся, Земле, Ясен Світ засвітився!»

Додаток 3

Конспект заняття з теми «Правила особистої гігієни»

Мета заняття: формування в учнів поняття про необхідність дотримання правил особистої гігієни тіла, волосся. Закріпити та доповнити знання і вміння учнів про послідовність виконання ранкового та вечірнього туалету; застосування його щоденно. Розвивати вміння вибирати головне з почутого, зв'язно висловлювати свою думку; порівнювати предмети за суттєвими ознаками, вилучати зайві предмети, групувати. Формувати навички логічних пошукових дій. Виховувати бажання бути охайним.

Дидактичний матеріал: плакати про режим дня, предмети особистої гігієни, малюнки для замальовування по темі, фрагмент мультфільму «Мийдодір», мультимедійна дошка, мультимедійний проектор.

Форма проведення: бесіда з елементами театралізованої діяльності.

Хід заняття

I. Організація дітей до заняття

Сьогодні ви, як завжди, в школі,

Цікаві, радісні, здорові.

Не допускайте, щоб хвороби

Украли дні життя чудові!

І знайте: ви самі

Про себе дбати в силі.

«Картки настрою»

Завершіть малюнок так, щоб вираз обличчя відображав ваш настрій сьогодні. (Діти доповнюють малюнок, відображаючи свій настрій на розданих картках.)

II. Основна частина

1) Відгадування загадок про предмети особистої гігієни.

- Що завжди правду каже? (Дзеркало)
- Що дістане зубами потилицю? (Гребінець)
- Зуби є, а рота нема. (Гребінець)

2) Перегляд двох фрагментів мультфільму «Мийдодір» про охайного хлопчика та неохайного. (Обговорення і підведення до теми «Правила особистої гігієни»; їх значення для здоров'я).

3) Вправа: «Охайні діти»

- Що можна сказати про цього хлопчика?
- Чим відрізняється його зовнішній вигляд в першому та другому фрагментах?
- Як кожного з них можна назвати?
- На якого з цих двох хлопчиків ви хотіли б бути схожими?
- А що для цього потрібно робити?
- Що таке особиста гігієна?
- Як ви розумієте ці слова? (метод мікрофону – відповіді учнів).

4) Розповідь вихователя

Великий вплив на здоров'я людини ще в дитинстві має дотримання правил особистої гігієни. Ваш дитячий організм не може достатньо опиратися впливу зовнішнього середовища, так як це може організм дорослої людини. І тому важливо ще в дитячому віці дотримуватись правил особистої гігієни.

Особиста гігієна – це догляд за своїм тілом та підтримання його в чистоті. Вона має велике значення для профілактики різних захворювань.

Згадайте, за допомогою яких предметів хлопчик дотримувався правил особистої гігієни? (відповіді).

Ще наш організм захищає від хвороб шкіра, але тільки в тому випадку, якщо вона чиста. Коли дитина бігає, стрибає і їй стає гаряче, то на її шкірі з'являються крапельки поту. Крім того, на шкірі є тонкий шар жиру, підшкіряного сала. Якщо шкіру довго не мити, то на ній збирається жир і піт, на яких затримуються частинки пилу. Від цього шкіра стає брудною, грубою і перестає захищати тіло.

Отже, можна зробити висновок, що брудні, неохайні люди завжди неприємні всім оточуючим. Тому шкіру потрібно мити і за нею

необхідно доглядати. Кожний ранок всі діти повинні вмиватися: мити обличчя, руки, шию, вуха з милом. Вмиватися також потрібно після прогулянок ввечері.

Щоб міцне здоров'я мати,
Треба правила всі знати!
Бо гіркий у того вік,
Кому завжди треба лік.

5) Театралізована вправа «Роби як я»

Я буду імітувати дії, які необхідно виконувати під час дотримання певних гігієнічних процедур, а ви будете їх повторювати за мною. Я слідкую за тим, хто краще це виконає. (Чітко промовляю речення і імітую показом їх виконання).

1. До вмивання підготувати мило та рушник.
2. Рушник слід повісити на вішалку.
3. Добре вимити руки з милом під струменем води з-під крана.
4. Після цього вже чистими руками, мити обличчя, шию, вуха.
5. Витертися насухо чистим, сухим рушником.
6. Перед сном необхідно мити ноги.
7. Після миття ноги витерти рушником для ніг.

А тепер пропоную ці самі дії виконати одному учню, а ви всі разом з ним виконуєте їх.

6) Продовження розповіді вихователя

Все тіло необхідно мити не рідше одного разу в тиждень. Для того, щоб зняти з шкіри жир і бруд, митися треба обов'язково теплою водою, натирати тіло мочалкою з милом. Після миття слід вдягнути чисту білизну. Щоб завжди мати охайний вигляд колготки та шкарпетки потрібно змінювати не рідше, ніж через день.

Також велике значення для здоров'я людини має ранкова гімнастика. Кожного ранку ви всі разом робите зарядку. Для чого це потрібно? (відповіді дітей).

7) Театралізована гра «Зарядка»

Згадайте вправи, які ви виконували сьогодні вранці під час зарядки (один учень показує – інші повторюють).

8) Дидактична вправа «Вибери засіб особистої гігієни» (робота в групах). Об'єднати учнів у дві команди для виконання вправи.

Завдання. На столі знаходяться різні предмети. Подивіться на ці предмети, які знаходяться на столі, виберіть з них тільки ті, які допомагають доглядати за чистотою тіла (мило, шампунь, мочалка, рушник, лейкопластир, крем, засоби для очищення шкіри та ін.) З'ясуй, які предмети особистої гігієни належать тільки тобі, а якими можна поділитися з товаришем. Команда – переможець отримає приз.

9) Розповідь вихователя

Як доглядати за тілом ви вже знаєте. А ще ретельно потрібно мити волосся, тому що на ньому та між ним накопичується багато підшкірного жиру, бруду та пилу. Легше доглядати за коротким волоссям: воно краще промивається. Тому бажано, щоб хлопчики підстригались коротко, особливо в літній період. Дівчаткам з довгим волоссям потрібно мити голову не рідше одного разу на тиждень, після миття їх треба ретельно розчісувати тільки своїм і обов'язково чистим гребінцем.

Потребують також догляду нігті на пальцях рук та ніг. Один раз в 2 тижні їх необхідно охайно обрізати, щоб під довгими нігтями не збирався бруд, видалити який важко. Брудні нігті – ознака неохайної людини, яка не дотримується правил особистої гігієни.

10) Вправа «Вислухай – поверни»

Учні працюють в парах на визначений час. (5 хв.) Один з учнів розповідає іншому почуте від вчителя, інший уважно слухає. Через 5 хв. міняються ролями. Починають так: «Я почув, що...»

III. Підсумок заняття